

JAN HALBERDA

AMERYKAŃSKIE PRAWO BEZPODSTAWNEGO WZBOGACENIA W RESTATEMENT Z 2011 R.

W 2011 r. prawnicy z American Law Institute opublikowali zbiór pod nazwą Restatement the Third of Restitution and Unjust Enrichment (R3RUE) prezentujący amerykańskie prawo bezpodstawnego wzbogacenia. Celem nowego Restatement — zbioru niemającego mocy wiążącej — było przedstawienie oraz wyjaśnienie wspólnych cech praw stanowych. Z uwagi na fakt, że prawo federalne nie obejmuje swą regulacją *law of restitution*, ta problematyka należy właśnie do stanów. W każdym z nich orzecznictwo, niekiedy z pewnym udziałem nauki i ustawodawstwa, wykształciło zbiór zasad regulujących prawa i obowiązki stron w wypadkach, które w Europie określamy mianem bezpodstawnego wzbogacenia. W niniejszym artykule podjęto — właśnie na podstawie Restatement — próbę przedstawienia różnorodnych instytucji prawnych, które w Stanach Zjednoczonych zalicza się do prawa bezpodstawnego wzbogacenia.

1. HISTORIA RESTATEMENTS

Zadaniem American Law Institute jest prowadzenie studiów nad prawem amerykańskim w celu usunięcia występujących w jego treści niejasności i zbędnych komplikacji. W roku 1923, kiedy Instytut został powołany, wskazywano, że nie wypracowano dotąd konsensu co do podstawowych zasad

---

Niniejszy artykuł został opracowany na podstawie wydruku Restatement udostępnionego mi przez American Law Institute dzięki pomocy profesora Lionela Smitha. W tym miejscu chciałbym podziękować Recenzentom niniejszej pracy za zgłoszone przez nich uwagi i komentarze.

prawa, prawnicy posługują się, zwłaszcza w działalności ustawodawczej, niespójną terminologią, zaś prawo — przez poszczególne *cases* — rozwija się bez jakiegokolwiek założonej systematyki. Prawnicy skupieni w tej organizacji mieli wobec tego przygotowywać zbiory obejmujące najważniejsze działy prawa. Dzięki temu miały zostać stworzone podstawy do rozwoju narodowego prawa amerykańskiego.

W latach trzydziestych XX w. opracowano między innymi Restatement of Contracts, Restatement of Torts, Restatement of Agency, Restatement of Trusts¹. Autorami pierwszego Restatement of Restitution (1937) byli Austin Scott i Warren Seavey². Pół wieku później podjęto prace nad opracowaniem drugiej edycji poszczególnych zbiorów. Działania zmierzające do wydania kolejnego Restatement of Restitution nie zostały jednak sfinalizowane — zakończyły się na etapie drugiego projektu (*Tentative Draft 2*). W pierwszych latach XXI stulecia American Law Institute pracował nad trzecią edycją Restatements. Tym razem prace w obszarze prawa bezpodstawnego wzbogacenia zakończyły się powodzeniem. W 2010 r. zatwierdzono, a rok później opublikowano Restatement the Third of Restitution and Unjust Enrichment. W literaturze wskazuje się, że przyjęcie ostatecznego tekstu dokumentu zbiegło się co do dnia z 250 rocznicą wydania wyroku w sprawie *Moses v. MacFerlan* (1760) stanowiącej *leading case* anglo-amerykańskiego prawa bezpodstawnego wzbogacenia. Głównym twórcą Restatement jest profesor Andrew Kull (Boston University School of Law)³.

¹ R. W. Gordon, *The American Legal Profession, 1870–2000*, w: *The Cambridge History of Law in America*, vol. III, *The Twentieth Century and After (1920–)*, red. M. Grossberg, Ch. Tomlins, Cambridge 2008, s. 90; W. J. Wagner, *System prawa amerykańskiego na tle porównawczym*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Prawo” 24, Toruń 1985, s. 263.

² Na potrzeby czytelników brytyjskich A. Scott i W. Seavey przedstawili ideę i treść tego opracowania w tekście *Restitution* („The Law Quarterly Review” (dalej: LQR) 1938, vol. 54, s. 29 i n.). J. H. Langbein, R. L. Lerner, B. P. Smith, *History of the Common Law. The Development of Anglo-American Legal Institutions*, New York 2009, s. 888; R. Pound, *The Development of American Law and its deviation from English Law*, LQR 1951, vol. 67, s. 61–62; P. H. Winfield, *The American Restatement of Restitution*, LQR 1938, vol. 54, s. 529. Wskazuje się, że amerykańskie Restatement wywarło wpływ na późniejszy rozwój prawa w krajach *common law* — m.in. w Anglii (S. Hedley, *Restitution in English Common Law*, w: *The Oxford International Encyclopedia of Legal History*, t. V, red. S.N. Katz, Oxford 2009, s. 130), w Kanadzie (M. McInnes, *The Reason to Reverse: Unjust Factors and Juristic Reasons*, „Boston University Law Review” (dalej: BULR) 2012, vol. 92, s. 1049–1052).

³ B. Daluiso, P. Shults, *Symposium. A Conference on Restitution and Unjust Enrichment*, BULR 2012, vol. 92, s. 763; M. Gerger, *Regional Digest — USA*, „Restitution Law Review” 2010, vol. 18, s. 202. Szerzej na temat procesu *Moses v. MacFerlan* (1760) 2 Burrow 1005 — P. Birks, *English and Roman Learning in Moses v. MacFerlan*, „Current Legal Problems” 1984, vol. 37, s. 1–28.

2. STRUKTURA ZBIORU

Nowy Restatement składa się z 70 sekcji, obejmuje cztery części (*parts*) i osiem rozdziałów (*chapters*). Niektóre rozdziały dzielą się na mniejsze fragmenty (*topics*). Każda z części dokumentu (*part, chapter, topic*) zaczyna się od tekstu wprowadzającego (*introductory note*). Analiza poszczególnych sekcji poprzedzona jest przytoczeniem pełnej treści przepisu (tzw. *black letter*). Następnie przedstawiany jest obszerny komentarz (*comment*), w którym prezentowane są również kazusy z orzecznictwa stanowego (*illustrations*). Dalszą część stanowi *reporter's note* odpowiadający przypisom, w których — co do poszczególnych fragmentów komentarza — przedstawiany jest dorobek nauki prawa oraz orzecznictwa. Do dwóch sekcji dołączono także omówienie regulacji prawa stanowionego (*statutory note*)⁴. Każda z sekcji ma swój tytuł.

W pierwszej — najkrótszej — części (rozdział 1) przedstawiono zasady ogólne działu prawa (sekcje 1–4). Druga część obejmuje poszczególne grupy wypadków skutkujących powstaniem odpowiedzialności z tytułu bezpodstawnego wzbogacenia. Korespondują one z wykształconymi przez orzecznictwo angielskie okolicznościami uzasadniającymi zastosowanie roszczeń restytucyjnych (*unjust factors*)⁵. Są to sytuacje związane z koniecznością rozliczenia się stron w razie wystąpienia błędu lub podstępny (sekcje 5–19), ingerencji w sprawy osób trzecich (sekcje 20–30), obowiązywania między stronami kontraktu (sekcje 31–39), popełnienia przez pozwanego deliktu (sekcje 40–46), a także spowodowania wzbogacenia przez osobę trzecią (sekcje 47–48). W części trzeciej obejmującej rozdział 7 przedstawiono charakterystykę *remedies* — roszczeń restytucyjnych (sekcje 49–61). W ostatniej — czwartej — części stanowiącej rozdział 8 przedstawiono arsenał dostępnych pozwanemu środków obrony — *defences* (sekcje 62–70).

Struktura Restatement zdaje się narzucać prawnikom następujący schemat postępowania: najpierw — posiłkując się w wypadku *hard cases* zasadami ogólnymi (rozdział 1) — ustala się podstawę odpowiedzialności (rozdziały 2–6), następnie jej rozmiar (rozdział 7), a w końcu istnienie ewentualnych zarzutów (rozdział 8).

---

⁴ *Statutory notes* występują w komentarzach do sekcji 10 („Mistaken Improvements”, s. 134–136), 19 („Recovery of Tax Payments”, s. 280–283). Chociaż byłyby pomocne, to brakuje ich przy sekcjach 19, 31, 45, 70.

⁵ M. M c I n n e s, [przyp. 2], s. 1054–1055; L. S m i t h, *Restatement of the Law Third: Restitution and Unjust Enrichment (Book Review)*, „McGill Law Journal” 2012, vol. 57, s. 638.

3. ZASADA BEZPODSTAWNEGO WZBOGACENIA

Analiza treści Restatement pozwala stwierdzić, że po obu stronach Atlantyku różnie rozumiany jest zakres przedmiotowy terminu „prawo bezpodstawnego wzbogacenia”. W Ameryce dział ten obejmuje szerszy zakres niż w krajach *civil law* lub *common law*. Autorzy z krajów *common law* wskazują, że instytucje regulowane w rozdziale 3 (*negotiorum gestio*) lub 5 (*waiver of tort*) nie należą według angielskich prawników do *law of restitution*. Ma to o tyle istotne znaczenie, że główny zarzut, którym posłużyć się może pozwany, a to *change of position defence* (zarzut utraty wzbogacenia), w prawie amerykańskim będzie miał znacznie szerszy zakres zastosowania niż na gruncie prawa angielskiego⁶. Również z naszej perspektywy można stwierdzić, że niektóre spośród regulacji, które znajdujemy w Restatement, nie należą — w prawie polskim — do domeny bezpodstawnego wzbogacenia.

W Anglii i w Ameryce toczył się w XX w. spór o to, czy omawiany dział powinien być określany mianem prawa restytucji (*law of restitution*), czy też lepiej mówić o prawie bezpodstawnego wzbogacenia (*law of unjust enrichment*). W tytule amerykańskiego Restatement odwołano się do obu tych pojęć. U schyłku XIX w., kiedy w Ameryce zaczynało dopiero zajmować się tym działem prawa, posługiwano się terminem prawa quasi-kontraktów. Źródłem tej nazwy było założenie, że przedmiotowe stosunki prawne mają swoje źródło w dorozumianej umowie (*quasi-contract, implied contract, contract implied in law*)⁷. W tym obszarze pierwszym wybitnym autorem był William Keener⁸. W Ameryce stosowania tych pojęć zaprzestano w latach trzydziestych XX w., a zatem wraz z przyjęciem Restatement of

⁶ J. E d e l m a n, *Restatement of the Law Third, Restitution and Unjust Enrichment*, LQR 2012, vol. 128, s. 312. Na występowanie w Restatement regulacji, które nie należą do prawa bezpodstawnego wzbogacenia, zwracał również uwagę M. G e r g e n, *Restitution and Contract: Reflections on The Third Restatement*, „Restitution Law Review” 2005, vol. 13, s. 229–230, 237.

⁷ P. B i r k s, G. M c L e o d, *The Implied Contract Theory of Quasi-Contract: Civilian Opinion Current in the Century before Blackstone*, „Oxford Journal of Legal Studies” 1986, vol. 6, s. 46–85.

⁸ W. A. K e e n e r, *Quasi-Contract. Its nature and Scope*, „Harvard Law Review” 1893–1894, vol. 7, s. 57 i n.; P. B i r k s, *Unjust Enrichment*, Oxford 2004, s. 268, 277; A. K u l l, *Rationalizing Restitution*, „California Law Review” 1995, vol. 83, s. 1192; E. S h e r w i n, *Restitution and Equity: An Analysis of the Principle of Unjust Enrichment*, „Texas Law Review” 2001, vol. 79, s. 2083–2084; L. E. W o l c h e r, *Intent to Charge for Unsolicited Benefits Conferred in an Emergency: A Case Study in the Meaning of ‘Unjust’ in the Restatement (Third) of Restitution & Unjust Enrichment*, „Washington and Lee Law Review” 2011, vol. 68, s. 914.

Restitution⁹. W prawie angielskim dominujące początkowo pojęcie *law of restitution* wydaje się stopniowo eliminowane przez *law of unjust enrichment*¹⁰.

Zgodnie z sekcją 1 Restatement, zatytułowaną „Restitution and Unjust Enrichment”, „A person who is unjustly enriched at the expense of another is subject to liability in restitution” („Osoba, która jest bezpodstawnie wzbogacona kosztem innej, podlega odpowiedzialności restytucyjnej” — tłum. własne). Na pierwszy rzut oka przepis ten stanowi klauzulę generalną analogiczną do znanych z europejskich kodeksów cywilnych (niemiecki § 812, polski art. 405, holenderski art. 6:212).

Sami autorzy Restatement wskazują (tom I, s. 4)¹¹, że zbiór napisano w sposób utrudniający udzielenie jednoznacznej odpowiedzi, czy pojęcie *unjust enrichment* wyraża zasadę rozstrzygania (*rule of decision*), czy też jedynie pewną maksymę unifikującą dział prawa (*unifying theme*), podobną do deliktowej zasady naprawienia szkody czy kontraktowej zasady dotrzymania obietnic. Pierwsze z podejść właściwe jest wspomnianym europejskim kodeksom, zaś drugie — angielskiemu *common law*¹².

Przedstawiciele amerykańskiej nauki wskazują, że użyte w Restatement pojęcie *unjust enrichment* (niesłuszne wzbogacenie) nie odnosi się — jak mogłaby wskazywać wykładnia literalna — do kwestii moralnych, a wyłącznie prawnych. To nie przekonanie o sprawiedliwości, słuszności lub moralności decyduje o tym, kiedy należy wzbogacenie zwrócić, ale konkretne przepisy prawa (s. 4–5). Aby uzasadnić roszczenie restytucyjne, wzbogacenie ma być zatem bezpodstawne — pozbawione podstawy prawnej — a nie wyłącznie niesłuszne, niesprawiedliwe¹³. Chociaż lepszym terminem byłoby *unjustified enrichment*, pojęcie wskazujące na aspekt prawny (brak podsta-

⁹ G. M c M e e l, *Casebook on Restitution*, London 1996, s. 22.

¹⁰ J. E d e l m a n, [przyp. 6], s. 312, wskazuje, że zwolennikiem pojęcia „bezpodstawne wzbogacenie” był Peter Birks, którego prace z ostatnich dekad XX w. stanowią teoretyczny fundament tego działu prawa w Anglii. Tytuł klasycznego podręcznika *The Law of Restitution* (siedem wydań w latach 1966–2006) autorstwa Roberta Goffa i Garetha Jonesa został w 2011 r. zmieniony właśnie na *The Law of Unjust Enrichment* (wydanie VIII). Izba Lordów w wyroku *Sempra Metals Ltd v. HMRC* (2007) UKHL 34; (2008) 1 A.C. 561, wskazała, że podstawą roszczenia (*cause of action*) jest bezpodstawne wzbogacenie, zaś środkiem ochrony (*remedy*) restytucja.

¹¹ Występujące w nawiasach oznaczenia stron odnoszą się do paginacji tomów Restatement zgodnie z wydrukiem uzyskanym z American Law Institute. Tom I obejmuje sekcje 1–39, tom II — sekcje 40–70.

¹² E. S h e r w i n, [przyp. 8], s. 2086.

¹³ L. W o l c h e r, [przyp. 8], s. 919; D. R e n d l e m a n, *When is Enrichment Unjust — Restitution Visits an Onyx Bathroom*, „Loyola of Los Angeles Law Review” 2002–2003, vol. 36, s. 1004 (autor odnosił się do projektu Restatement).

wy prawnej), posłużono się terminem *unjust enrichment*, który nawiązuje do braku słuszności wzbogacenia, zatem porusza kwestie moralne, pozaprawne. Wybór terminu wynikał z tradycji — w Restatement z 1937 r. użyto sformułowania *unjust enrichment*, jednak w znaczeniu właściwym dla *unjustified enrichment* (s. 5–6)¹⁴. Podczas gdy w pierwszym Restatement pojęcie *unjust enrichment* funkcjonowało jako idea przewodnia, ogólna dyrektywa wyznaczająca kierunki rozstrzygania sporów, analiza nowego Restatement pozwala przyjąć, że rolę *unjust enrichment* sprowadzono do hasła zbiorczego, skupiającego pod jednym tytułem kilka różnych instytucji¹⁵. Dopiero w latach trzydziestych XX w. zaczęto uzasadniać dotąd wyizolowane instytucje, zaliczane obecnie do *law of restitution*, za pomocą zasady bezpodstawnego wzbogacenia. Wcześniej powoływano się na obowiązywanie między stronami dorozumianego, implikowanego kontraktu między stronami¹⁶.

Brak konsekwencji terminologicznej zwraca też uwagę przy drugim istotnym pojęciu, czyli *restitution*. Siegnięto po nie również z przyczyn historycznych. Terminem *restitution* w tradycji *common law* określano roszczenia skierowane na przywrócenie stanu poprzedniego, a później tworzony na ich podstawie dział prawa odpowiadający w pewnym stopniu prawu bezpodstawnego wzbogacenia. Niektóre spośród roszczeń dostępnych na podstawie Restatement mają tymczasem charakter właścicielski lub deliktowy (s. 6–7). Pojęcie *restitution* wciąż stosowane jest zarówno jako oznaczenie środka ochrony (*remedy*), jak i podstawy roszczenia (*freestanding restitution*)¹⁷.

Biorąc pod uwagę literalną wykładnię sekcji 1, należałoby przyjąć, że przesłankami roszczenia są: brak podstawy prawnej wzbogacenia (*unjustly enriched*) oraz wzbogacenie się kosztem innej osoby (*enriched at the expense of another*). Chociaż do podobnych wniosków mogłaby prowadzić analiza art. 405 polskiego k.c., w doktrynie przyjmuje się konieczność zaistnienia czterech przesłanek: braku podstawy prawnej, wzbogacenia, zubożenia i związku między nimi¹⁸. W nowszej literaturze krytycznie podchodzi się do

¹⁴ L. Wolcher, [przyp. 8], s. 917.

¹⁵ L. Wolcher, [przyp. 8], s. 925; E. Sherwin, [przyp. 8], s. 2083–2085. Do omawianych Restatements doskonale pasuje opis kategorii zobowiązań *ex variis causarum figuris* pióra Witolda Wołodkiewicza (*Obligaciones ex variis causarum figuris. Studia nad źródłami zobowiązań w rzymskim prawie klasycznym*, Warszawa 1968, s. 131): „Stanowiły one jak gdyby rodzaj szkatułki, w której mieściły się najrozmaitsze stany będące źródłem powstania *obligatio*”.

¹⁶ P. Birks, [przyp. 3], s. 268, 277; A. Kull, [przyp. 8], s. 1192; E. Sherwin, [przyp. 8], s. 2083–2084; L. Wolcher, [przyp. 8], s. 914.

¹⁷ D. Rendleman, *Remedies. Cases and Materials*, St. Paul Minn. 1999, s. 313.

¹⁸ W. Czachórski, *Zobowiązania. Zarys wykładu*, Warszawa 2009, s. 197–198; P. Mostowik, *Bezpodstawne wzbogacenie*, w: *System prawa prywatnego*, t. VI, *Prawo*

dwoch ostatnich przesłanek, stawiając w ich miejsce warunek wzbogacenia kosztem innej osoby¹⁹. W amerykańskiej praktyce zdarzają się orzeczenia — cytowane zresztą przez autorów Restatement — które przyjmują bliski nam katalog przesłanek bezpodstawnego wzbogacenia, wymieniając wzbogacenie, zubożenie, związek między nimi, brak podstawy prawnej, a także brak innego środka prawnego²⁰. Mimo to, wydaje się, że przesłankami wystarczającymi do zasądzenia roszczenia są te wymienione w sekcji 1 zbioru.

4. BRAK PODSTAWY PRAWNEJ (BEZPODSTAWNOŚĆ) WZBOGACENIA

Zasadniczą przesłanką omawianych roszczeń jest bezpodstawność wzbogacenia (*unjustly enriched*), co wyraźnie eksponuje sekcja 1. Najczęstsze sytuacje, w których z uwagi na brak podstawy prawnej transferu majątkowego dochodzi do wystąpienia z roszczeniem o wydanie bezpodstawnego wzbogacenia, przedstawione są w części II zbioru („Liability in Restitution”). Lista nie ma charakteru zamkniętego, co oznacza, że zasądzenie roszczenia restytucyjnego może nastąpić również w innej sytuacji niż jedna z wymienionych w rozdziałach 2–6, o ile spełni się hipoteza sekcji 1 (s. 4).

W części II zbioru przedstawiono zarówno sytuacje uzasadniające zasądzenie roszczenia, jak i te, w których należy je oddalić. Do tej drugiej grupy wypadków nawiązuje sekcja 2 „Limiting Principles” (s. 15–22) stanowiąca uzupełnienie zasady ogólnej wyrażonej w sekcji 1. Nie każdy wypadek wzbogacenia pozwanego skutkuje powstaniem roszczenia restytucyjnego (sekcja 2.1). Nie każde wzbogacenie jest bowiem pozbawione podstawy prawnej. W szczególności roszczenie może zostać wyłączone z powodu obowiązywania umowy (sekcja 2.2), powstania wzbogacenia na skutek ingerencji w cudze sprawy (sekcja 2.3), a w końcu w okolicznościach określanych mianem *forced exchange* (sekcja 2.4).

Pierwszym spośród prezentowanych w Restatement zarzutów (w części IV, w rozdziale 8) jest zarzut braku bezpodstawności wzbogacenia (sekcja 62). Roszczenie zostanie oddalone w razie wykazania, że — *prima facie*

---

zobowiązań — część ogólna red. A. Olejniczak, Warszawa 2009, s. 226 i n., s. 242–249; *Kodeks cywilny*, t. 1, *Komentarz do artykułów 1–449(10)*, red. K. Pietrzykowski, Warszawa 2008, s. 1180.

¹⁹ P. K s i ę ż a k, *Bezpodstawne wzbogacenie*, Warszawa 2007, s. 9, 58–60.

²⁰ *LaSalle National Bank v. Perelman*, 82 F.Supp. 2d 279, 294–295 (D. Del. 2000): „The elements of unjust enrichment are: 1) an enrichment, 2) an impoverishment, 3) a relation between the enrichment and the impoverishment, 4) the absence of justification and 5) the absence of a remedy provided by law” (Restatement, t. I, s. 15; także: http://www.leagle.com/decision/200036182FSupp2d279_1334).

bezpodstawne — wzbogacenie ma jednak podstawę prawną, jeśli sytuację stron podda się analizie w szerszym kontekście. Jako ilustrację zastosowania tego przepisu wskazuje się zapłatę długu przedawnionego, zapłatę w trakcie uczciwej gry (s. 480–481; podobnie por. art. 411 pkt 3, art. 413 § 1 polskiego k.c.).

Rozdział drugi dotyczy przesunięć majątkowych dotkniętych wadą, w wypadku których Restatement dopuszcza możliwość ich ubezskutecczenia („Transfers Subject to Avoidance”). Rozdział podzielony został na trzy fragmenty, z których pierwszy odnosi się do problematyki błędu („Benefits Conferred by Mistake”, sekcje 5–12)²¹. Sekcja 5 wyraża zasadę ogólną, której uszczegółowieniem są kolejne przepisy. Dla skuteczności roszczenia restytucyjnego uzasadnionego wystąpieniem błędu decydujące znaczenie ma tzw. błąd unieważniający (*invalidating mistake*) — gdyby nie ów błąd, powód nie dokonałby transakcji (*but for mistake*). Na gruncie amerykańskiego *law of restitution* nie mają znaczenia znane w tradycji angielskiego *common law* podziały na błąd co do prawa i błąd co do faktu (*mistake of law/of fact*), na błąd zachodzący po jednej lub obu stronach transakcji (*unilateral/mutual mistake*), na błąd istotny lub pozbawiony tej cechy (*material, fundamental/immaterial mistake*) (s. 47–54). Podział wedle pierwszego kryterium miał do niedawna niezwykle doniosłe znaczenie w prawie angielskim²², zaś dwa następne wciąż odgrywają poważną rolę w prawie umów.

Jeśli transfer następuje w wyniku błędu zubożonego, to wynikające stąd wzbogacenie po drugiej stronie przesunięcia majątkowego nie znajduje podstawy prawnej (t. I, s. 45). Możliwe jest wówczas wystąpienie z roszczeniem restytucyjnym. Przesłanki negatywnej nie stanowi niedbalstwo zubożonego (s. 54). Co jednak istotne — tak jak w Europie (na przykład w art. 411 pkt 1 polskiego k.c.) — nie podlega zwrotowi świadczenie spełnione w świadomości jego nieistnienia. Jeśli bowiem powód dysponował pozytywną wiedzą o nieistnieniu zobowiązania, które przez spełnienie świadczenia miało zostać umorzone, to nie może następnie domagać się jego

²¹ Topic 1. „Benefits Conferred by Mistake”: 5. „Invalidating Mistake” (s. 46–59), 6. „Payment of Money Not Due” (s. 59–79), 7. „Mistaken Performance of Another’s Obligation” (s. 79–86), 8. „Mistaken Discharge of Obligation or Lien” (s. 86–98), 9. „Benefits Other Than Money” (s. 98–110), 10. „Mistaken Improvements” (s. 111–136), 11. „Mistake in Gifts Inter Vivos” (s. 136–150), 12. „Mistake in Expression” (s. 150–164).

²² A. B u r r o w s, *Restitution of Mistaken Enrichments*, BULR 2012, vol. 92, s. 770, 772; G. J o n e s, *Payments of Money under Mistake of Law: A Comparative View*, „Cambridge Law Journal” 1993, vol. 52, s. 225–228; R. Z i m m e r m a n n, *Dziedzictwo Savigny’ego. Historia prawa, prawoznawstwo porównawcze i kształtowanie się europejskiej nauki prawa*, KPP, R. XIV: 2005, z. 1, s. 47.

zwrotu. Tę konstrukcję w nauce anglo-amerykańskiej określa się terminem *voluntary payment* (s. 65).

Sekcja 6 dotyczy tzw. zapłaty niedługu w relacjach między spełniającym świadczenie a podmiotem je otrzymującym. Wobec bezpodstawności transferu ten ostatni zobowiązany jest do zwrotu. Jeśli przedmiot świadczenia nie miał charakteru pieniężnego, stosuje się sekcję 9 (usługi) lub 10 (nakłady na cudzą rzecz). Restatement przewiduje osobną regulację na wypadek sytuacji trójpodmiotowej — omawianej w rozdziale 6. Postanowienia zawartych w nim sekcji 47–48 korespondują z hipotezami sekcji 23–24, które odnoszą się jednak do zapłaty dokonanej przez powoda, a nie przez osobę trzecią. Na gruncie sekcji 47–48 spełniającym świadczenie jest osoba trzecia, wzbogaconym pozwany, zaś w relacjach między powodem a pozwanym ten pierwszy ma więcej praw do zapłaty niż drugi. Spory na kanwie tego typu stanów faktycznych rozstrzygano w przeszłości, opierając się na zasadzie słuszności (*principles of equity*) i konstrukcji dorozumianego powiernictwa (*constructive trust*) (s. 129–130). Postanowienia sekcji 47 mogą zostać zastosowane w razie dokonania wydatków przez osobę trzecią do rąk wzbogaconego (pозwanego) z uwagi na składnik majątkowy (*asset*) należący do zubożonego (powoda). Taka sytuacja może nastąpić na skutek błędu co do osoby wierzyciela (s. 130–133). Błąd nie jest przesłanką konieczną sekcji 47–48, chociaż najczęściej będzie przyczyną przesunięcia majątkowego. W praktyce szerokie zastosowanie ma sekcja 48, która odnosi się do rzeczywistej zapłaty dokonanej w takim samym trójpodmiotowym układzie jak opisany wyżej. Wynikające z niej roszczenia stosuje się również w razie *fraudulent conveyance* (konstrukcji podobnej do kontynentalnej akcji pauliańskiej), ale także w rozliczeniach między współwierzycielami, z których wyłącznie jeden otrzymał świadczenie od dłużnika, w stosunkach między wierzycielami podmiotu a jego udziałowcami (s. 144–156).

Drugi fragment w tym rozdziale odnosi się do wypadków podstęp, groźby i braku zdolności do czynności prawnych („Defective Consent or Authority”, sekcje 13–19)²³. Sekcja 13 dotyczy przesunięć majątkowych dokonanych pod wpływem podstęp („Fraud and Misrepresentation”, s. 165–181). Uprawnienia przysługujące zubożonemu określa się mianem *rescission and restitution* (sekcja 54), co oznacza możliwość uchylenia się od skutków czynności prawnej oraz żądania zwrotu spełnionego świadczenia. Jeżeli skutek podstęp zubożony nie znał warunków transakcji i nie

---

²³ Topic 2. „Defective Consent or Authority”: 13. „Fraud and Misrepresentation” (s. 165–181), 14. „Duress” (s. 181–203), 15. „Undue Influence” (s. 203–213), 16. „Incapacity of Transferor” (s. 213–231), 17. „Lack of Authority” (s. 231–243).

miał możliwości zapoznać się z nimi, skutkiem wady oświadczenia woli jest nieważność (*void*). W pozostałych wypadkach czynność prawna jest ważna, ale może zostać unieważniona (*voidable*). W takim wypadku dochodzi do przeniesienia tytułu prawnego do rzeczy na wzbogaconego, co może mieć istotne znaczenie, jeśli świadczenie zostało następnie przekazane przez niego osobie trzeciej. Jeśli ta z kolei działała w dobrej wierze (*bona fide purchaser*), to — w wypadku unieważnialnych czynności prawnych — nabywa skutecznie względem zubożonego tytuł prawny do rzeczy. Gdyby transakcja łącząca zubożonego ze wzbogaconym była bezwzględnie nieważna (*void*), wówczas osoba trzecia nie nabyłaby tytułu prawnego do rzeczy (s. 169). Co istotne, nie ma znaczenia, czy podstęp pochodzi od wzbogaconego, czy od osoby trzeciej. Jednak w tym ostatnim wypadku wzbogacony może bronić się określonymi w dalszej części Restatement zarzutami (s. 171).

Podobnie w wypadku groźby („Duress”, sekcja 14, s. 181–203) zubożonemu przysługuje *rescission and restitution*. W razie bezpośredniego zagrożenia życia lub zdrowia czynność prawna jest bezwzględnie nieważna, zaś w pozostałych wypadkach — unieważnialna. Rozróżnienie to ma znaczenie w sytuacjach trójstronnych (s. 183). Prawo bezpodstawnego wzbogacenia odnosi się wyłącznie do sytuacji zubożonego już po spełnieniu świadczenia. Jeśli bowiem pod przymusem zaciągnięto zobowiązanie, które pozostało niewykonane, to tej osobie, względem której dopuszczono się groźby, przysługuje możliwość uchylecia się od skutków oświadczenia woli na podstawie przepisów o zobowiązaniach umownych (Restatement of Contracts — druga edycja z 1981 r.) (s. 181). Z przyczyn historycznych istotne znaczenie ma kwestia możliwości domagania się zwrotu świadczenia spełnionego pod wpływem groźby uruchomienia postępowania sądowego. Restatement dopuszcza restytucję świadczenia, o ile wzbogacony zagroził procesem, wiedząc, że nie przysługuje mu żadne roszczenie wobec zubożonego (s. 192–193).

Kolejna sekcja odnosi się do tzw. nadużycia zaufania („Undue Influence”, s. 203–213). Zgodnie z prawem amerykańskim nie skutkuje ono nieważnością, ale unieważnialnością transakcji. Konstrukcja *undue influence* znajduje zastosowanie między stronami stosunków prawnych zwyczajowo opartych na zaufaniu, takich jak relacje prawnika z klientem. Na omawianą konstrukcję można powołać się także w innego rodzaju stosunkach (na przykład między krewnymi, sąsiadami). W tych ostatnich wypadkach następuje jednak przesunięcie ciężaru dowodu — to zubożony zobowiązany jest do wykazania, że w szczególny sposób naruszono jego zaufanie (*overreaching and overpersuasion*) (s. 204–206). Podobne zasady funkcjonują na gruncie sekcji 43 (t. II, s. 63).

Spełnienie świadczenia przez osobę pozbawioną zdolności do czynności prawnych podlega regulacji sekcji 16 („Incapacity of Transferor”, s. 213–231) i może rodzić skutki w postaci nieważności lub unieważnialności czynności prawnej²⁴. Nieważność występuje, jeśli przesunięcia majątkowego dokonuje ubezwłasnowolniony lub osoba prawna działająca *ultra vires*, a zatem w zakresie czynności leżących poza jej sferą kompetencji. Z kolei unieważnialność zachodzi w wypadku małoletnich (*minor*), osób ubezwłasnowolnionych dopiero po zawarciu transakcji, a także osób prawnych działających *intra vires*, czyli przy czynnościach, do których przedstawiciel mógł być — ale nie został — upoważniony. Podobne zasady występują w Restatement of Contracts (s. 215). Mimo tych regulacji kontrahent strony pozbawionej zdolności do czynności prawnych może dysponować zarzutami ograniczającymi lub wykluczającymi jego odpowiedzialność. Nawet wiedza o braku zdolności kontraktowej drugiej strony nie wyłącza w niektórych sytuacjach dobrej wiary — przykładowo w razie świadczenia środków koniecznych do przeżycia (s. 213–214, 221). Sekcja 17 („Lack of Authority”, s. 231–243) ma za przedmiot przesunięcia majątkowe dokonane przez przedstawiciela (*agent, trustee, fiduciary*) działającego z przekroczeniem uprawnień.

Trzeci fragment omawianego rozdziału dotyczy świadczeń spełnionych pod wpływem — jak określa się to w anglojęzycznej literaturze prawniczej — „przymusu prawnego” („Transfers Under Legal Compulsion”), przez co rozumie się działanie w wykonaniu orzeczeń sądowych lub przepisów podatkowych²⁵. Zgodnie z Restatement zapłata dokonana na podstawie wyroku, który został następnie uchylony, co do zasady podlega zwrotowi. Niewątpliwie w takich wypadkach brakuje podstawy prawnej przesunięcia majątkowego. Restytucja jest jednak wyłączona, jeśli dokonanie zapłaty stanowiło przejaw zawarcia ugody (s. 247).

Przy realizacji zobowiązań podatkowych prawo amerykańskie nie grzeszy liberalizmem. Sądy uprawnione są do oddalania roszczeń o zwrot nie-

²⁴ Tej sekcji podlegałyby słynne *swap cases*, gdyby rozstrzygane były przez sądy amerykańskie, a nie angielskie. Procesy dotyczyły sporów między bankami a gminami na tle kontraktów terminowych, których te ostatnie nie miały prawa zawierać. Należały do nich: *Hazell v. Hammersmith & Fulham BC* (1992) 2 AC 1 (HL); *Kleinwort Benson Ltd. v. Sandwell BC* (1994) 4 All ER 890; *Westdeutsche Landesbank Girozentrale v. Islington LBC* (1994) 4 All ER 890; *Guinness Mahon & Co Ltd. v. Kensington & Chelsea Royal London BC* (1999) QB 215 (CA) (za: *P. B i r k s*, [przyp. 3], s. 108–113; *G. M c M e l*, [przyp. 9], s. 311–317). *M. G e r g e n*, [przyp. 6], s. 234–235, wskazuje, że zgodnie z Restatement — inaczej niż na tle prawa angielskiego — bankom nie przysługiwałoby roszczenie restytucyjne.

²⁵ Topic 3. „Transfers Under Legal Compulsion”: 18. „Judgment Subsequently Reversed or Avoided” (s. 244–259), 19. „Recovery of Tax Payments” (s. 259–283).

nalegnego podatku (*illegal tax*), jeśli zasądzenie mogłoby mieć wpływ na destabilizację finansów publicznych (s. 259). W obszarze prawa podatkowego funkcjonują liczne ustawy stanowe, spośród których wiele odwołuje się do znanego dawnemu *common law* podziału na błąd co do faktu i błąd co do prawa. Jedynie *mistake of fact* może uzasadniać roszczenie o zwrot. Wydaje się, że rzeczywistym *ratio* rozróżnienia jest bezpieczeństwo finansowe państwa. W wypadku błędów co do prawa chodzi zazwyczaj o grupę podatników, stąd też skala ewentualnych roszczeń jest znacznie większa. Wypadki błędu co do stanu faktycznego odnoszą się natomiast do pojedynczych osób (s. 259).

Rozdział czwarty porusza problematykę „pogranicza” między prawem bezpodstawnego wzbogacenia a prawem umów („Restitution and Contract”, sekcje 31–39). Pierwszy podrozdział dotyczy stosunków między stronami umowy, w których zubożonemu z różnych przyczyn nie przysługuje roszczenie *ex contractu* („Restitution to a Performing Party with no Claim on the Contract”, sekcje 31–36)²⁶. Dalsze przepisy dotyczą zbiegu roszczeń restytucyjnych i kontraktowych („Alternative Remedies for Breach of an Enforceable Contract”, sekcje 37–39). Wedle sekcji 31 powód może domagać się zwrotu świadczenia spełnionego w wykonaniu umowy niezaskarżalnej (*unenforceable*). Niezaskarżalność może być spowodowana między innymi naruszeniem przez strony przepisów o formie czynności prawnych (*statute of frauds*) (s. 481). Sekcja 32 wyraża zasadę *in pari delicto potior est conditio defendentis*. W razie sprzeczności umowy z przepisami prawa, żądanie zwrotu jest zatem wyłączone. Wyjątkowo jednak zubożony może żądać restytucji, jeśli pozostawienie świadczenia w majątku wzbogaconego naruszałoby *ratio legis* przepisu sankcjonowanego nieważnością. Mimo to zwrot jest wykluczony, o ile to właśnie postępowanie zubożonego powoda było przyczyną nieważności (s. 505–515). Sekcja 33 umożliwia dochodzenie zwrotu świadczenia w razie braku zdolności do czynności prawnych wzbogaconego. (Podobnej problematyki dotyczyła sekcja 16 — brakiem zdolności dotknięty był zubożony). Nie można jednak żądać zwrotu, jeśli restytucja pozostawałaby w sprzeczności z przepisami chroniącymi wzbogaconego. Kolejny przepis (sekcja 34) odnosi się do spełnienia świadczenia w razie uchylenia się kontrahenta od umowy na skutek błędu lub w razie odstąpienia od niej z uwagi na wystąpienie następczej zmiany okoliczności (s. 546–555).

---

²⁶ Topic 1. „Restitution to a Performing Party with no Claim on the Contract”: 31. „Unenforceability” (s. 480–505), 32. „Illegality” (s. 505–526), 33. „Incapacity of Recipient” (s. 526–545), 34. „Mistake or Supervening Change of Circumstances” (s. 546–571), 35. „Performance of Disputed Obligation” (s. 571–585), 36. „Restitution to a Party in Default” (s. 585–605).

Z sekcją 32 związany jest zarzut *unclean hands* (sekcja 63), który wyklucza zasądzenie roszczenia na rzecz powoda naruszającego porządek prawny. By uzasadnić zarzut, naganność działań powoda musi wiązać się z transakcją skutkującą bezpodstawnym wzbogaceniem pozwanego. W pewnym sensie stanowi ona odpowiednik reguły wskazanej w sekcji 62 (brak bezpodstawności wzbogacenia), akcentuje jednak zachowanie powoda, a nie sytuację pozwanego. Doktryna *unclean hands* została wypracowana w Anglii w orzecznictwie Sądu Kanclerskiego (*equity law*). Na gruncie amerykańskiego Restatement znajduje ona zastosowanie nie tylko wobec roszczeń pochodzących z *equity law*, lecz także do tych związanych z *common law* (s. 485–495).

W prawie anglo-amerykańskim wiele wątpliwości budziła dopuszczalność żądania restytucji nienależnego świadczenia spełnionego z zastrzeżeniem zwrotu (por. art. 411 pkt 1 polskiego k.c.). Zgodnie z sekcją 35, w takiej sytuacji roszczenie przysługuje, o ile zubożony działał w sytuacji przymusowej. Wskazuje się, że dla stwierdzenia przymusu nie wystarcza samo zagrożenie procesem. Inaczej, gdy zasądzenie w owym procesie wiązałoby się z poniesieniem szkody określanej mianem *consequential loss*²⁷. Roszczenie nie przysługuje, jeśli zapłata stanowi postać ugody — tak samo w wypadku sekcji 9 i 18 (s. 571–581)²⁸. Zgodnie z postanowieniami sekcji 36 restytucja może przysługiwać zubożonemu, który sam — wobec nienależytego wykonania umowy — nie byłby uprawniony do posłużenia się roszczeniem kontraktowym. Najczęściej z dobrodziejstwa tego przepisu korzystają kupujący, którym zabrakło środków na opłacenie końcowych rat. Wobec braku pełnej zapłaty nie mogą liczyć na otrzymanie świadczenia wzajemnego. Jedyne, co im pozostaje, to restytucja własnego świadczenia²⁹.

Rozdział 5 dotyczy restytucji w sytuacjach deliktowych („Restitution for Wrongs”). W pierwszym podrozdziale chodzi o restytucję korzyści uzyskanych przez sprawcę w razie popełnienia deliktu lub naruszenia obowiązków o innym charakterze. Kolejny fragment dotyczy wydania nieuzasadnionych korzyści uzyskanych na skutek czyjejś śmierci³⁰. W prawie amerykańskim znana jest *Slayer rule* — zasada zapobiegająca bogaceniu się przez zabójcę.

²⁷ M. G e r g e n, [przyt. 6], s. 229–230.

²⁸ A. B u r r o w s, [przyt. 22], s. 779–782.

²⁹ W prawie angielskim przyjęto podobne zasady na skutek procesu z udziałem polskiej firmy: *Fibrosa Spółka Akcyjna v. Fairbairn Lawson Combe Barbour Ltd* (1943) A.C. 32 (za: G. M c M e e l, [przyt. 9], s. 16–18, 251–256). Szerzej J. H a l b e r d a, *Impossibility as the factor in the total failure of consideration*, w: *Naděje právní vědy. Bykov 2010*, red. V. K n o l l, Plzeň 2011, s. 46–57.

³⁰ Topic 2. „Diversion of Property Rights at Death”: 45. „Homicide: the Slayer Rule” (s. 90–114), 46. „Wrongful Interference with Donative Transfer” (s. 114–127).

Co istotne, skazanie karne nie stanowi koniecznej przesłanki roszczenia restytucyjnego. *Slayer rule* ma charakter cywilnoprawny, a nie karny, co ma znaczenie w perspektywie dowodowej. W sprawach cywilnych udowodnienie pewnych okoliczności jest łatwiejsze. W większości stanów *Slayer rule* regulowana jest statutowo i dlatego omawiane przepisy znajdują zastosowanie wyłącznie w razie występowania luki prawnej. W kontekście sekcji 45 pozwanym jest zabójca, zaś powodem podmiot, któremu w miejsce zabójcy (jako spadkobiercy, jako współuprawnionego z polisy) powinny przyspaść określone korzyści (s. 90–92)³¹. Przedmiotem sekcji 46 są sytuacje, w których skutek bezprawnego działania pozwanego pewne korzyści zamiast do majątku powoda trafiają do majątku pozwanego. Przykładowo może chodzić o kazusy spowodowania wad oświadczenia woli darczyńcy (s. 114).

5. PRZESŁANKA WZBOGACENIA KOSZTEM INNEJ OSOBY

Sekcja 1 traktuje wystąpienie wzbogacenia kosztem innej osoby jako przesłankę warunkującą roszczenie restytucyjne (*enriched at the expense of another*). Wiele dalszych przepisów dopuszcza restytucję, o ile doprowadzi ona do uchylecia bezpodstawnego wzbogacenia (sekcje 5.1, 13.1, 14.1, 15.2, 16.1, 17, 18, 53.3). Wskazuje się, że Restatement przyznaje roszczenie nawet w braku zubożenia, chociaż najczęściej będzie ono występować jako odpowiednik wzbogacenia (t. I, s. 3–6, 79, 125)³². Wciąż jednak w niektórych orzeczeniach sądowych wystąpienie zubożenia traktowane jest jako konieczna przesłanka roszczenia (przypp. 21).

Mając na względzie trudności mogące wystąpić w praktyce, sekcja 9 („Benefits Other Than Money”) obejmuje reguły pomagające stwierdzić obecność wzbogacenia w razie uzyskania przez pozwanego nienależnych świadczeń niepieniężnych. Chociaż przepis ujęty jest w podrozdziale dotyczącym błędu, należy przyjąć, że podobne zasady znajdą zastosowanie również w innych wypadkach. Przyjmuje się, że wzbogacenie występuje w każdej z następujących sytuacji, gdy: 1) wciąż można zwrócić świadczenie w naturze; 2) pozwany je spieniężył; 3) oświadczył powodowi, że dokona zwrotu; 4) zaoszczędził koniecznego wydatku (t. I, s. 98–99).

³¹ D. R e n d l e m a n, D. L a y c o c k, *Brief of Reporter and Advisers to Restatement (Third) of Restitution and Unjust Enrichment, as Amici Curiae in support of Respondent (First American Financial Corporation, Successor in Interest to the First American Corporation, and First American Title Insurance Company v. Denise P. Edwards, Individually and on behalf of all others similarly situated)*, „Washington & Lee Legal Studies Paper” 2011, vol. 20, s. 30.

³² A. K u l l, [przypp. 8], s. 1201.

Trudności powstają wtedy, gdy charakter przysporzenia wyklucza restytucję w naturze (*nonreturnable benefits*). Zgodnie z sekcją 49.3 należy zastosować jedną z wypracowanych w prawie amerykańskim metod stwierdzania obecności wzbogacenia i obliczania wysokości roszczenia. Należą do nich: wartość świadczenia dla pozwanego, koszt poniesiony przez powoda, wartość rynkowa świadczenia, cena, którą zaoferował za nie pozwany (s. 174). Z jednej strony wybór najwłaściwszej metody uzależniony jest od stosunku pozwanego do przedmiotu wzbogacenia, a zatem czy to on spowodował realizację świadczenia (*free acceptance*), czy też w ogóle nie był jej świadomy (*forced exchange*). Z drugiej zaś strony, dla prawidłowego wyboru metody istotne znaczenie ma również charakter wzbogacenia — czy przesunięcie majątkowe rzeczywiście wzbogaca pozwanego (*incontrovertible benefit*)³³.

Wiele postanowień ma na celu zapobieżenie wystąpienia wymuszonego przesunięcia majątkowego (*forced exchange*). Jedną z zasad przewodnich Restatement jest uniknięcie sytuacji, w których zubożony mógłby ignorować regulacje prawa umów, posługując się przepisami o bezpodstawnym wzbogaceniu. W ten sposób mógłby wymuszać na wzbogaconym zawarcie i wykonanie transakcji. Do tej kwestii — określanej mianem *forced exchange* — odnosi się także jeden z początkowych przepisów zbioru (sekcja 2.4), a także sekcje 25 i 36. Prawo bezpodstawnego wzbogacenia nie powinno służyć jako środek do wymuszenia na pozwanym transferu pewnych dóbr (*forced exchange*), co ma szczególnie istotne znaczenie w razie zbiegu regulacji prawa umów i postanowień omawianego Restatement³⁴. Jeśli zatem pozwanemu nie dano szansy zdecydowania, czy skorzysta z pewnych dóbr lub usług, nie można następnie żądać od niego zapłaty (sekcja 2.4). Inaczej — co do zasady — gdy miało miejsce dobrowolne przyjęcie wzbogacenia przez pozwanego (*free acceptance*).

Pierwsza z wymienionych wyżej metod ustalania istnienia i rozmiaru wzbogacenia uważana jest za najkorzystniejszą dla pozwanego. Stosuje się ją w razie braku winy po jego stronie (*innocent defendant*), a zatem przykładowo gdy przedmiotem wzbogacenia są *nonreturnable unrequested benefits*. Tym pojęciem określa się wypadki, gdy świadczenie nie może zostać zwrócone w naturze, a pozwanego nie można obciążać odpowiedzialnością za jego spełnienie przez powoda. *Ratio legis* stanowi zasada ograniczająca wymuszanie przesunięć majątkowych (*forced exchange*) (s. 177–179).

Do metody „kosztu dla powoda” sięga się w sytuacjach, kiedy nie można ustalić rynkowej wartości, a także gdy wartość świadczenia otrzymanego

³³ E. J. Weinrib, *The Structure of Unjustness*, BULR 2012, vol. 92, s. 1073–1076.

³⁴ G. Dannemann, *Is Unjust Enrichment an Officious Intermeddler?*, BULR 2012, vol. 92, s. 1003.

przez pozwanego, któremu nie można przypisać winy, przewyższa poniesione przez powoda koszty, a jednocześnie spełnienie świadczenia nie zostało spowodowane przez pozwanego (*unrequested benefits*). Przykładowo tę metodę stosuje się w razie dokonania na skutek błędu nakładów na cudzą rzecz (*mistaken improvements*). Jeśli pozwanemu można by przypisać winę, to powodowi należałaby się wartość wyższa (s. 179).

Trzecia metoda — rynkowa wartość świadczenia (*market value*) — wykorzystywana jest w celu określenia wysokości wzbogacenia w wypadkach spełnienia świadczenia na prośbę pozwanego (*requested benefits*), jeśli nie umówiono się co do kwoty wynagrodzenia, jak również wtedy, gdy spełnione świadczenie niewątpliwie przynosi pozwanemu korzyść (*benefits presumed beneficial, incontrovertible benefits*). Przykładem tego ostatniego jest usługa ratowania życia lub zdrowia.

Stosowana jest także metoda *contract price*, określająca wysokość wzbogacenia przez cenę, którą oferował za świadczenie pozwany. Należy do niej sięgnąć w razie zawarcia nieważnej lub nieskutecznej umowy, pod warunkiem że źródłem wadliwości kontraktu nie jest brak konsensu, ale na przykład naruszenie wymaganej formy czynności prawnej (*statute of frauds*) (s. 180–181). Chociaż na podstawie nieważnej umowy nie można formułować roszczeń kontraktowych, to stanowi ona dowód na okoliczność, że strony tak a nie inaczej wyceniły określone świadczenia (s. 187).

Sekcja 50 określa zakres odpowiedzialności pozwanego, któremu nie można przypisać winy (*innocent recipient*) i co do zasady powtarza treści sekcji 2.4 (s. 193). W wypadku świadczeń, o których spełnienie pozwany nie zwracał się do powoda (*unrequested benefits*), zakres jego odpowiedzialności jest najwęższy. Wskazuje się, że pozwany nie powinien znaleźć się w trudniejszej sytuacji, niż gdyby nie doszło do przesunięcia majątkowego. Dlatego też, nawet jeśli koszt świadczenia był duży (stąd zubożenie powoda) i miało ono równie dużą wartość rynkową, jednak dla pozwanego było zupełnie zbędne, powód nie będzie mógł dochodzić roszczenia opartego na bezpodstawnym wzbogaceniu (s. 183–186). Z kolei w razie *requested benefits* rozmiar odpowiedzialności pozwanego ograniczony jest wartością dla pozwanego (*reasonable value for recipient*), którą ustala się jako niższą z dwóch: *market value* lub *contract price*. Wskazuje się, że rozmiar odpowiedzialności może być ograniczony przez sąd w razie wystąpienia szczególnych okoliczności (s. 183–184). Terminem *requested benefits* określa się między innymi świadczenie spełnione w przekonaniu, że między stronami obowiązuje kontrakt.

Na znaczenie wzbogacenia jako przesłanki roszczeń objętych Restatement wskazuje również analiza przepisów znajdujących się w ostatnim rozdziale, dotyczącym możliwych do podniesienia zarzutów (*defences*).

Niezwykle ważną funkcję pełni zarzut utraty wzbogacenia (*change of position defence*), który znajduje swoją regulację w sekcji 65. Jego kontynentalnym odpowiednikiem jest zasada ograniczenia odpowiedzialności wzbogaconego do wysokości aktualnie istniejącego wzbogacenia (por. art. 409 polskiego k.c.). Z omawianym zarzutem może wystąpić pozwany, który nie był świadomy bezpodstawności wzbogacenia (*recipient without notice*), a jednocześnie skutek przyjęcia świadczenia doszło do takiej zmiany jego sytuacji majątkowej, że zasądzenie byłoby niesłuszne (*equitable*)³⁵. Zarzut nie okaże się skutecznym w razie przeznaczenia wzbogacenia na zapłatę długu. W takich sytuacjach wzbogacenie nie przestaje istnieć — realizuje się w umorzeniu długu obciążającego dotąd pozwanego. Wzbogacenie warunkujące jego odpowiedzialność może zaistnieć zatem jako zwiększenie aktywów lub zmniejszenie pasywów. Natomiast można posłużyć się *change of position defence* w razie dokonania darowizny, sfinansowania niekorzystnej inwestycji, poniesienia nadzwyczajnych wydatków konsumpcyjnych, zaniechania dochodzenia roszczeń względem dłużników. Dla skuteczności zarzutu konieczne jest nadto wykazanie związku przyczynowego między wcześniejszym wzbogaceniem a dokonaniem wydatku. Uzasadniać *change of position* może również utrata wartości przez przedmiot świadczenia na skutek upływu czasu (s. 514, 527).

Powołanie się na zarzut jest wykluczone, jeśli przesunięcie majątkowe zostało spowodowane przez pozwanego. Fundamentem prawa bezpodstawnego wzbogacenia jest zasada, że pozwany powinien zwrócić świadczenie, ponieważ mu się ono nie należy (wzbogacenie jest bezpodstawne). Jeśli jednak zostało utracone, to należy rozstrzygnąć, którą ze stron powinna obciążać strata. Zazwyczaj dochodzi do konfliktu niestaranego powodazubożonego i niewinnego pozwanego-wzbogaconego (*negligent claimant versus blameless recipient*). Przyjmuje się, że w takich wypadkach ryzyko przypadkowej utraty powinno obciążać tego pierwszego. Jeśli jednak pozwanemu można przypisać winę, to przechodzi na niego również ryzyko utraty przedmiotu świadczenia (s. 512–513). W tym miejscu wskazuje się, że wprawdzie w prawie bezpodstawnego wzbogacenia odpowiedzialność nie jest uzależniona od winy, to jednak alokacja ryzyka wiąże się z kwestią winy. Jeśli w większym stopniu zawinienie obciąża powoda, to w myśl sekcji 50.3 ryzyko pozostaje w jego majątku. Odmiennie, gdy winę wiążąc można z osobą pozwanego — sekcja 52.3 (s. 529).

³⁵ J. E d e l m a n, *Change of Position: A Defence of Unjust Disenrichment*, BULR 2012, vol. 92, s. 1033, wskazuje, że tak jak powód winien wykazać *unjust factor* uzasadniający bezpodstawność wzbogacenia pozwanego, tak samo pozwany, by omawiany zarzut okazał się skuteczny, musi udowodnić wystąpienie *unjust factor* skutkującego bezpodstawnością jego zubożenia realizującego się w utracie pierwotnego wzbogacenia.

W prawie amerykańskim do *change of position defence* sięga się również w wypadkach określanych w literaturze angielskiej mianem *payment over*: jeśli wzbogacony działający w dobrej wierze przekaże środki (nie należne świadczenie otrzymane od zubożonego) osobie trzeciej — swemu mocodawcy (*principal*), to nie ponosi odpowiedzialności względem zubożonego. W takim razie należy pozwać mocodawcę (wcześniej — do momentu przekazania mu środków przez otrzymującego świadczenie, pozwać można obu). Co ciekawe, w związku z tym, że w prawie angielskim *change of position defence* rozwinęło się znacznie później niż w Stanach Zjednoczonych, bo dopiero u schyłku XX w., zarzut *payment over* traktowany jest tam jako osobna — niezależna od tej pierwszej — instytucja (s. 514–518, 532).

Sekcja 66 dotyczy z kolei zarzutu odpłatnego nabycia rzeczy w dobrej wierze (*bona fide purchase for value and without notice*). Termin „nabycie” występuje w szerokim znaczeniu nadanym mu przez Uniform Commercial Code (UCC)³⁶ i obejmuje każdą transakcję tworzącą uprawnienie do rzeczy (w tym stosunki sprzedaży, najmu, zastawu, darowizny). Pozwany podlega ochronie, o ile dokonał zapłaty i nabył tytuł prawny do rzeczy przed uzyskaniem wiedzy o prawach powoda. Dlatego też, jeśli zapłata następowała w ratach, a w międzyczasie do świadomości pozwanego dotarły krytyczne informacje, to pozostanie chroniony postanowieniami sekcji 66 proporcjonalnie — w takim zakresie, w jakim uprzednio dokonał płatności (s. 537–549). Sekcja 67 dotyczy analogicznej konstrukcji — *bona fide payee*. Ów *payee* to podmiot otrzymujący świadczenie od pierwotnie wzbogaconego. Jeśli pozwanemu (*payee*) zapłacono ze środków, które w majątku pierwotnego wzbogaconego znalazły się wskutek jego bezpodstawnego wzbogacenia i w ten sposób spłacono istniejące zobowiązanie wzbogaconego względem pozwanego, zaś ten ostatni nie wiedział o roszczeniach zubożonego powoda, nie można domagać się zapłaty (s. 556–562).

Osobny przepis sekcji 68 precyzuje warunki uznania za spełnioną przesłankę odpłatności (*value*). Chociaż zakres *value* w pewnym stopniu pokrywa się z *consideration*, to cele obu instytucji są jednak różne³⁷. W świetle

³⁶ Uniform Commercial Code to projekt wzorcowej ustawy regulującej stosunki handlowe. Począwszy od 1952 r. w ramach American Law Institute i National Conference of Commissioners on Uniform State Laws opracowano wiele wersji UCC, które zostały — niekiedy ze zmianami — przyjęte w poszczególnych stanach.

³⁷ Szerzej na temat *consideration* w prawie angielskim — P. A t i y a h, S. S m i t h, *Atiyah's introduction to the law of contract*, Oxford 2005, s. 108–122; w języku polskim — J. H a l b e r d a, *Doktryna consideration w angielskim prawie zobowiązań kontraktowych (XVI–XX w.)*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2011, t. LXIII, z. 2, s. 261–281.

postanowień sekcji 68 nabywca nie korzysta z ochrony sekcji 66–67, jeśli jego kontrahent uzyskał jedynie *nominal consideration* (kupno za symboliczną kwotę), *executory consideration* (zobowiązanie do wykonania w przyszłości) lub *illegal consideration* (świadczenie wzajemne niezgodne z prawem) (s. 583–594). Sekcja 69 odnosi się do problematyki wiedzy nabywcy (*notice*), która ma istotne znaczenie na gruncie zastosowania sekcji 66–67. Wskazuje się na dwa aspekty — wiedzę faktyczną (*actual notice*) oraz domniemaną (*constructive notice*), która zachodzi w razie otrzymania przez pozwanego zawiadomienia o podstawach roszczenia, w razie ujawnienia pewnych danych w oficjalnych rejestrach, a także w razie faktycznej wiedzy o okolicznościach, które wskazują na potrzebę dokładnego zbadania stanu rzeczy przez *reasonable prudent person* (s. 599).

Przedstawione wyżej zarzuty akcentują kwestię braku wzbogacenia po stronie pozwanego. Odmiennej sytuacji, a to braku zubożenia po stronie powoda dotyczy *passing on defence*. Sekcja 64 odnosi się do wypadków przeniesienia ciężaru ekonomicznego zubożenia powoda na osoby trzecie. Przykładowo wskazuje się, że powód nie powinien domagać się zwrotu nienależnych podatków od fiskusa, jeśli konieczność ich zapłaty powetował sobie podniesieniem cen sprzedawanych produktów (s. 501).

Należy zwrócić uwagę, że sekcje 32 i 34 w rozdziale „Restitution and Contract” przewidują również takie roszczenia restytucyjne, których przesłanką nie jest wzbogacenie pozwanego. Przepisy te należy stosować z uwzględnieniem sekcji 61, zgodnie z którą zasądzenie restytucji w wymiarze przekraczającym wzbogacenie lub zubożenie jest możliwe, o ile nie narusza praw osób trzecich (t. II, s. 466). Sekcja 32 odnosi się do spełnienia świadczenia na podstawie umów naruszających porządek prawny i w takich wypadkach wyklucza zwrot. Jeśli jednak pozostawienie świadczenia w majątku pozwanego naruszałoby *ratio legis* sankcjonowanej normy, Restatement dopuszcza restytucję. Podobnie w wypadku uchylenia się od umowy zawartej na skutek błędu lub odstąpienia od niej w razie wystąpienia następczej zmiany okoliczności (sekcja 34) (t. I, s. 7, 505–515, 546–555). Od zaistnienia przesłanki wzbogacenia nie są również uzależnione roszczenia określone w sekcjach 37–38, których celem jest uzupełnianie roszczeń kontraktowych (t. I, s. 608–609). Na przykładzie powyższych roszczeń można stwierdzić, że niektóre rozwiązania prawne znalazły się w R3RUE nie dlatego, że ich podstawą (*cause of action*) jest wystąpienie bezpodstawnego wzbogacenia, ale z uwagi na charakter roszczenia (*remedy*) — zwrot (restytucję) świadczenia. Omówione wyżej szczególne roszczenia nie współtworzą zatem konstrukcji bezpodstawnego wzbogacenia.

6. PROWADZENIE CUDZYCH SPRAW BEZ ZLECENIA

W osobnym fragmencie zostanie omówiona regulacja prowadzenia cudzych spraw bez zlecenia, a zatem problematyki, która w prawach obowiązujących w kontynentalnej Europie nie należy do domeny bezpodstawnego wzbogacenia. W Restatement dotyczy jej rozdział 3 („Unrequested Intervention”) umieszczony w części II między innymi *unjust factors* uzasadniającymi roszczenia z bezpodstawnego wzbogacenia. W nauce, zresztą po obu stronach Atlantyku i po obu stronach kanału La Manche, dominuje pogląd, wedle którego porządku prawne oparte na *common law* nie znają odpowiednika rzymskiej instytucji *negotiorum gestio*³⁸. Analiza poszczególnych przypadków, w których prawnik z kontynentu odwołałby się do tej instytucji, pozwala stwierdzić, że również w Anglii i w Ameryce *negotiorum gestio* gestor zazwyczaj będzie dysponował podobnymi roszczeniami³⁹.

W jednym z pierwszych przepisów (w sekcji 2.3) Restatement zastrzega, że w razie ingerencji przez powoda w sprawy pozwanego roszczenie restytucyjne może zostać przyznane jedynie w wyjątkowych, uzasadnionych okolicznościach. Myśl tę rozwinęto w sekcji 30, którą można określić mianem klauzuli „zamykającej system” w zakresie wypadków *negotiorum gestio*. Co do zasady *negotiorum gestio* gestorowi nie należy się zwrot wydatków poniesionych w toku prowadzenia cudzych spraw. Z roszczeniem restytucyjnym można jednak wystąpić, o ile podjęcie interwencji było usprawiedliwione okolicznościami (*justifiable*) i spowodowało bezpodstawne wzbogacenie dominusa *negotii* (s. 465). Zauważmy zatem, że chociaż między regulacjami amerykańską a kontynentalnymi występują liczne różnice, to jednak często w praktyce rozstrzygnięcia mogą być bardzo podobne. Będzie tak, chociaż teoretycznie na kontynencie europejskim obowiązywać będzie dozwoleństwo (ale pod pewnymi warunkami), zaś w Ameryce i w Anglii zakaz (ale z pewnymi wyjątkami) ingerowania w cudze sprawy.

³⁸ Za *leading case* potwierdzającą tę tezę uznaje się *Falcke v. Scottish Imperial Ins. Co.* (1886) 34 Ch.D. 234, 248: „Liabilities are not to be forced upon people behind their backs” (za: G. M c M e e l, [przyp. 9], s. 197–199). G. D a n n e m a n n, [przyp. 34], s. 991 i n.; P. D r a p a ł a, *Prowadzenie cudzych spraw bez zlecenia. Konstrukcja prawna*, Warszawa 2010, s. 27; D. R e n d l e m a n, [przyp. 17], s. 315.

³⁹ P. B i r k s, [przyp. 3], s. 22–23; P. G a l l o, *Unjust Enrichment: A Comparative Analysis*, „American Journal of Comparative Law” 1992, nr 40, s. 459–462; D. S h e e h a n, *Negotiorum Gestio: A Civilian Concept in the Common Law?*, „International and Comparative Law Quarterly” 2006, nr 55, s. 276. P. D r a p a ł a, [przyp. 38], s. 27–37, prezentuje instytucje analogiczne do *negotiorum gestio* znane prawu angielskiemu i amerykańskiemu; odnosi się również do postanowień projektu Restatement z 2002 r.

W pierwszym fragmencie rozdziału przedstawiono sytuacje, w których zaniechanie działania może skutkować wystąpieniem szkody⁴⁰ („Emergency Intervention”, sekcje 20–22). Sekcje 20 i 21 dotyczą — odpowiednio — ochrony cudzego życia i zdrowia oraz ochrony cudzego majątku⁴¹. Podjęcie działań przez *negotiorum* gestora musi być uzasadnione okolicznościami sprawy, a w szczególności koniecznością udzielenia natychmiastowej pomocy i brakiem możliwości porozumienia się z dominusem *negotii*. Roszczenia te nie przysługują, jeśli *negotiorum* gestor działał z intencją obdarowania dominusa *negotii* — w literaturze wskazuje się, że konieczny jest tzw. *intent to charge* (s. 298)⁴². Co ciekawe, w wypadku ochrony życia i zdrowia roszczenie przysługuje tylko profesjonalnemu ratownikowi (przykładowo — lekarzowi)⁴³. Jeśli wobec tego interwencji podejmuje się prawnik, którego klient zasłabł po ogłoszeniu wyroku, nie może liczyć na dodatkowe wynagrodzenie z tego tytułu (s. 288)⁴⁴. Wynagrodzenie *negotiorum* gestora ratującego życie lub zdrowie nie jest uzależnione od (korzystnego) rezultatu. Z kolei w sytuacji ochrony majątku należy się ono jedynie w razie skuteczności podjętych działań. Sekcje 20 i 21 odmiennie regulują konsekwencje wyrażenia przez dominusa *negotii* sprzeciwu wobec działań *negotiorum* gestora. Co do zasady sprzeciw wyklucza prawo do ingerencji w cudze sprawy (s. 295 i n.). Jeśli jednak stawką jest życie lub zdrowie, sprzeciw należy zignorować (s. 291)⁴⁵. Prawa obowiązujące w Europie są w tym zakresie podobne (por. art. 754 polskiego k.c.). W kolejnym przepisie (sekcja 22) Restatement porusza kwestię celowej⁴⁶ zapłaty cudzego długu. W razie

⁴⁰ Topic 1. „Emergency Intervention”: 20. „Protection of Another’s Life or Health” (s. 286–295), 21. „Protection of Another’s Property” (s. 295–308), 22. „Performance of Another’s Duty” (s. 308–327).

⁴¹ W porównaniu z prawem angielskim Restatement w szerszym zakresie dopuszcza zajmowanie się cudzymi sprawami; w szczególności odchodzi od poglądu konserwatywnego, według którego w razie ratowania mienia gestorowi nie przysługiwały roszczenia. G. D a n n e m a n n, [przyp. 34], s. 1002; L. W o l c h e r, [przyp. 8], s. 936.

⁴² L. W o l c h e r, [przyp. 8], s. 936.

⁴³ Roszczenie opiewa na wynagrodzenie przysługujące standardowo za wyświadczenie tego typu usług.

⁴⁴ L. W o l c h e r, [przyp. 8], s. 935.

⁴⁵ Restatement nie reguluje problematyki ratownictwa morskiego (*maritime salvage*) (s. 300), które rozwinęło się w Anglii w średniowiecznym prawie morskim (*admiralty law*). Podobnie współczesne angielskie *law of restitution* nie pretenduje do objęcia swym zakresem konstrukcji morskich takich jak *maritime salvage*, *general average loss*. Występują pewne podobieństwa między amerykańskim ratownictwem a regulacją Restatement w zakresie ochrony mienia — działanie musi być skuteczne, sprzeciw dominusa *negotii* jest przesłanką negatywną. Z kolei podmioty, które powołane są do prowadzenia działalności ratowniczej, np. straż przybrzeżna, nie są uprawnione do występowania o zapłatę.

⁴⁶ Jeśli zapłata nastąpiła pomyłkowo, to zastosowanie znajdzie sekcja 7.

uregulowania przez *negotiorum* gestora (zubożonego) zobowiązania obciążającego dominusa *negotii*, roszczenie przysługuje tylko w takim stopniu, w jakim zapobiega ono wystąpieniu bezpodstawnego wzbogacenia po stronie dominusa *negotii* (a nie osoby otrzymującej zapłatę, ponieważ jest nią ktoś trzeci), a nadto, o ile zapłata długu była uzasadniona okolicznościami sprawy i umorzyła wymagalne zobowiązanie dominusa *negotii*. Zapłatę uznaje się za uzasadnioną, jeśli zachodzą następujące przesłanki — nie pogarsza sytuacji dłużnika, występuje w nagłej sytuacji, skutkującej koniecznością działania (na przykład zapewnienie środków koniecznych do przeżycia — *necessaries* — które powinien osobie trzeciej dostarczyć dominus *negotii*), zapobiega bezpośredniej szkodzie, za którą względem osoby trzeciej odpowiadałby dominus *negotii* (s. 308 i n.).

Drugi fragment obejmuje sytuacje spełnienia świadczenia na rzecz osoby trzeciej („Performance Rendered to a Third Person”, sekcje 23–25)⁴⁷. Włączenie sekcji 22 do poprzedniej części ma swoje uzasadnienie w tym, że *topic 1* odnosi się do działania w stanie konieczności, zaś *topic 2* już nie. Z roszczeniami można wystąpić, o ile w przeciwnym razie pozwany pozostałby bezpodstawnie wzbogacony, a między powodem a pozwanym nie zawarto umowy. Wskazuje się, że wskutek zapłaty sytuacja pozwanego jako dłużnika nie może ulec pogorszeniu (s. 360). Sekcja 23 dotyczy wypadków, w których wprowadzie zarówno powód, jak i pozwany odpowiadają solidarnie (*joint and several liability*), to jednak zapłata dokonana przez powoda umarza dług pozwanego (*indemnity*) lub przewyższa udział powoda w długu (*contribution*) (s. 328). Kolejna sekcja (24) odnosi się do sytuacji, w których powód i pozwany nie są zobowiązani solidarnie, ale ich stosunki względem osoby trzeciej są ze sobą powiązane (*equitable subrogation*)⁴⁸. Zakresem tego przepisu objęte są również sytuacje zapłaty przez powoda, który sam nie jest dłużnikiem. Co jednak istotne, aby zastosować postanowienia sekcji 24 (a nie rozważać trudniejszych do wykazania przesłanek sekcji 22), zubożony musi dokonywać zapłaty we własnym, a nie dłużnika, interesie (s. 348).

Sekcja 25 przyznaje powodowi roszczenie restytucyjne, o ile na podstawie łączącej go umowy z osobą trzecią spełnił na jej rzecz świadczenie, w wyniku czego doszło do wzbogacenia się pozwanego. Wskazuje się przy-

⁴⁷ Topic 2. „Performance Rendered to a Third Person”: 23. „Performance of a Joint Obligation (Indemnity and Contribution)” (s. 328–344), 24. „Performance of an Independent Obligation (Equitable Subrogation)” (s. 344–368), 25. „Uncompensated Performance Under Contract with Third Person” (s. 368–383).

⁴⁸ Może chodzić o uprawnienie zakładu ubezpieczeń, który pokrył roszczenia ofiary wypadku, do wystąpienia z regresem wobec sprawcy (s. 346).

kładowo, że na podstawie tego przepisu o zapłatę za wykonanie usługi może wystąpić przeciwko inwestorowi podwykonawca, który świadczył na rzecz (niewypłacalnego) generalnego wykonawcy.

W trzeciej części rozdziału zawarto postanowienia odnoszące się do wypadków ingerencji w cudze sprawy we własnym interesie („Self-Interested Intervention”, sekcje 26–30)⁴⁹. Kolejne przepisy dotyczą przykładowo sytuacji, w których jeden ze współwłaścicieli ubezpiecza rzecz będącą przedmiotem współwłasności (sekcja 26). Wskazuje się, że warunkiem wystąpienia z roszczeniem jest konieczność — a nie jedynie użyteczność — wydatku (s. 384). Sekcja 28 reguluje kwestię rozliczeń między byłymi konkubentami (s. 413). Wiele praktycznych problemów spowoduje zapewne sekcja 29, która odnosi się do sytuacji, w której powód działaniem podjętym w swoim własnym interesie przysparza korzyści pozwanemu. Wskazuje się, że na podstawie tej sekcji z roszczeniem o wynagrodzenie może wystąpić prawnik, który prowadząc sprawę swojego klienta, spowodował wzbogacenie osób znajdujących się w takiej samej sytuacji prawnej i faktycznej co pozyskany już klient (s. 428 i n.).

7. ROSZCZENIA

Odnosząc się do wykształconego w toku historycznej ewolucji podziału źródeł prawa, sekcja 4.1 („Restitution May be Legal or Equitable or Both”, s. 27–41) stanowi, że roszczenia określone w Restatement mogą mieć swoje źródło w *law* lub w *equity*. *Law* w tym kontekście jest synonimem *common law* wykształconego w Anglii przez sądy westminsterskie, zaś *equity* to normy prawne zakotwiczone w porządku prawnym rozwiniętym na bazie orzecznictwa Sądu Kanclerskiego⁵⁰. Współczesne prawo bezpodstawnego wzbogacenia obejmuje swym zakresem zarówno wywodzące się z *common law* roszczenia quasi-kontraktowe skierowane na zapłatę⁵¹, jak i te oparte

⁴⁹ Topic 3. „Self-Interested Intervention”: 26. „Protection of Claimant’s Property” (s. 384–396), 27. „Claimant’s Expectation of Ownership” (s. 396–413), 28. „Unmarried Cohabitants” (s. 413–428), 29. „Common Fund” (s. 428–464), 30. „Unrequested Intervention: Residual Rule” (s. 465–477).

⁵⁰ Na temat *equity* w piśmiennictwie polskim W. M. B a r t e l, *Z dziejów angielskiej equity*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1964, t. XVI, z. 1, s. 339–353; L. K o n i c, *Ogólne cechy ‘Equity’*, „Państwo i Prawo” (dalej: PiP) 1947, z. 4, s. 30–40; I. K a m i ń s k i, *Miejsce słuszości w anglosaskiej tradycji prawnej*, PiP 2001, z. 12, s. 81–95.

⁵¹ Historię angielskich quasi-kontraktów prezentują J. B a k e r, *The History of Quasi-Contract in English Law*, w: *Restitution: Past, Present and Future. Essays in Honour of Gareth Jones*, red. W. Cornish et al., Oxford 1998, s. 37–56; R. J a c k s o n, *The History*

na *equity law*, które mają charakter prawnorzeczowy (*asset-based, property-based*)⁵². Co ciekawe, rozróżnienie to, chociaż w prawie angielskim należy już do historii, może mieć znaczenie w prawie amerykańskim. Siódma Poprawka do Konstytucji gwarantuje bowiem prawo do procesu z udziałem ławy przysięgłych jedynie w wypadkach *remedies at law*, a zatem spraw mających oparcie w porządku *common law*. Poprawka nie dotyczy zatem roszczeń pochodzących z judykatury kanclerskiej, kwalifikowanych jako *remedies in equity* (s. 27)⁵³.

Dla ustalenia obecności oraz rozmiaru wzbogacenia niezwykle istotne znaczenie mają postanowienia rozdziału 7 dotyczącego poszczególnych *remedies* — roszczeń. To właśnie w tym miejscu Restatement podejmuje zagadnienie zakresu odpowiedzialności pozwanego. W podrozdziale pierwszym mowa jest o roszczeniach pieniężnych⁵⁴, związanych historycznie z *common law*, zaś w drugim — o niepieniężnych, które genetycznie łączą się z dawną kanclerską *equity*. Podczas gdy istotą problemu w wypadku roszczeń pieniężnych jest ustalenie ich wysokości, ocena zasadności *equitable actions* powiązana jest z kwestią zidentyfikowania przedmiotu wzbogacenia w majątku pozwanego lub jego surogatu.

Jeśli przedmiotem wzbogacenia jest pewna kwota, zubożonemu przysługiwać będzie roszczenie pieniężne (sekcja 49). Jeśli jest nim z kolei rzecz, należy sięgnąć po mechanizmy procesowe wykształcone przez *equity law*, których celem będzie doprowadzenie do zwrotu rzeczy *in natura* lub jej surogatu (sekcja 54 i n.). W przypadku wzbogacenia, którego zwrócić nie można (*nonreturnable benefits*), na przykład w razie wyświadczenia usług, zwrot następuje przez zapłatę sumy pieniężnej, przy czym wysokość roszczenia ustalana jest za pomocą jednej z metod opisanych wyżej (w pkt 5).

Chociaż odpowiedzialność zgodnie z Restatement można nosić także w sytuacji braku winy, to co do zasady zakres odpowiedzialności uzależniony jest od winy pozwanego. Co istotne, w zależności od stopnia winy pozwanego inaczej określa się występowanie, a także rozmiar bezpodstawnego wzbogacenia. W przypadku pozwanego, któremu można przypisać

---

of *Quasi-Contract in English Law*, Cambridge 1936; w języku polskim — J. H a l b e r d a, *Historia zobowiązań quasi-kontraktowych w angielskim common law*, Kraków 2012.

⁵² D. R e n d l e m a n, [przyt. 17], s. 326–328, 345.

⁵³ D. R e n d l e m a n, [przyt. 17], s. 350.

⁵⁴ Topic 2. „Restitution via Money Judgment: The Measure of Unjust Enrichment”: 49. „Restitution in Money; Measures of Enrichment” (s. 174–183), 50. „Innocent Recipient” (s. 183–200), 51. „Enrichment by Misconduct: Disgorgement, Accounting” (s. 200–231), 52. „Responsibility for Enrichment” (s. 231–241), 53. „Use Value; Proceeds; Consequential Gains” (s. 242–258).

winę, ustalenie, że wzbogacenie wciąż istnieje, jest zdecydowanie ułatwione. Zawinienie nie pozbawia jednak możliwości posłużenia się jednym z zarzutów, o których mowa w rozdziale 8 (t. I, s. 10, 25; t. II, s. 174). Uwagi przedstawione wyżej w rozdziale 4 dotyczące przesłanki wzbogacenia odnoszą się również do ustalenia jego wysokości i w rezultacie rozmiaru odpowiedzialności restytucyjnej. Przepisy Restatement nie rozdzielają obu zagadnień.

Zgodnie z sekcją 49, jeśli powodowi przysługuje roszczenie restytucyjne na skutek otrzymania przez pozwanego zapłaty, to co do zasady jego przedmiotem jest niższa z kwot: zapłaty dokonanej przez powoda lub wzrostu majątku u pozwanego. Chociaż wydawałoby się, że Restatement przyjmuje znaną polskiej nauce prawa⁵⁵ zasadę ograniczenia roszczenia do kwoty niższej, to analiza szczegółowych regulacji pozwala stwierdzić obecność wielu istotnych wyjątków. Jeśli przepisy zbioru (na przykład sekcje 40–44) zmierzają do pozbawienia pozwanego zysków (*wrongful gains*), to roszczenie opiewa na wyższą z kwot — zubożenia lub wzbogacenia. W pewnych wypadkach (określanych mianem *disgorgment, accounting for profits*) powód może dochodzić wydania nawet takich zysków uzyskanych przez pozwanego, których sam nigdy by nie mógł osiągnąć (sekcja 3 „Wrongful Gain”, t. I, s. 6, 22–23)⁵⁶. Zauważmy zatem, że przedmiotem „restytucji” może być nawet to, co nigdy nie znajdowało się w majątku powoda i nigdy znaleźć by się nie mogło.

Sekcja 51 dotyczy rozmiaru odpowiedzialności w razie naruszenia prawnie chronionych interesów powoda. Jeśli pozwanemu nie można przypisać winy, to odpowiada on w granicach wartości rynkowej świadczenia, która najczęściej będzie równa kosztowi licencji (t. II, s. 4–18). Natomiast w przeciwnym razie — gdy pozwany jest winny (*conscious wrongdoer, defaulting fiduciary*) — restytucja obejmuje wyższą z wartości: albo wartość rynkową, albo korzyść dla pozwanego (*disgorgment, accounting for profits*)⁵⁷. Nie jest przy tym celem roszczenia ukaranie pozwanego, ale wydanie przezeń wzbogacenia. Ciężar udowodnienia — jednak w przybliżeniu — wysokości wzbogacenia obciąża powoda. Ryzyko niedokładności w tym zakresie ponoszone jest przez pozwanego (s. 200). Prawo deliktowe zna odpowiedzial-

⁵⁵ W. C z a c h ó r s k i, [przyp. 18], s. 199; P. M o s t o w i k, [przyp. 18], s. 244; *Kodeks cywilny...*, [przyp. 18], s. 1183; odmiennie P. K s i ę ż a k, [przyp. 19], s. 88.

⁵⁶ W tym miejscu jako ilustrację przedstawia się najczęściej przykład byłego agenta wywiadu, który publikując pamiętniki, ujawnia poufne tajemnice państwowe. Tantiemy ze sprzedaży książek będą przysługiwały skarbowi państwa, chociaż nie będzie zubożony — sam nigdy nie mógłby czerpać zysków z ujawniania własnych tajemnic.

⁵⁷ A. K u l l, [przyp. 8], s. 1201; D. R e n d l e m a n, D. L a y c o c k, [przyp. 31], s. 4 i n.

ność niezależną od winy (*strict liability*), a wobec tego sprawca, któremu winy nie można przypisać, będzie odpowiadał na zasadzie sekcji 51, a nie 50 (s. 202). W szczególnych sytuacjach, objętych regulacją sekcji 52, odpowiedzialność pozwanego, który nie działał umyślnie, może przybierać i tak szeroki zakres. Stanie się tak w razie przypisania pozwanemu niedbalstwa (*negligent*), naruszenia przezeń warunków umowy (*breach of contract*), pozostawania w stanie zwłoki co do wydania wzbogacenia, pozostawania w złej wierze, czy w końcu — w razie wprowadzenia powoda w błąd (*misrepresentation*). W takich wypadkach pozwany nie będzie mógł powoływać się na utratę wzbogacenia (*change of position defence*) (s. 231), co zbliża tę regulację do art. 409 polskiego k.c.

Sekcja 53 precyzuje, że zakresem wzbogacenia nie jest objęty wyłącznie przedmiot świadczenia, ale także wynikające z niego korzyści. W zależności od stopnia winy pozwanego chodzi o korzyści faktycznie uzyskane — tak w razie braku winy (*innocent recipient*) — lub również te, które teoretycznie możliwe były do uzyskania (sekcje 51–52). Przede wszystkim chodzi o *proceeds* — pożytki, odsetki, czynsze, ale także o *consequential gains*. Tym pojęciem określa się pewne szczególne korzyści, na przykład dodatkowy zysk z późniejszej sprzedaży przedmiotu świadczenia, z inwestycji⁵⁸. Często trudno odróżnić zakres *proceeds* i *consequential gains*, co ma istotne znaczenie, ponieważ do wydania tych ostatnich nie jest obowiązany niewinny pozwany (t. II, s. 4–18, 243–247).

Podrozdział drugi⁵⁹ obejmuje roszczenia wywodzące się historycznie z jurysdykcji kanclerskiej (*equitable remedies in restitution*). Mają one charakter praworzeczowy (*asset-based, property-based*). Inaczej niż roszczenia przewidziane w podrozdziale pierwszym, określa się je jako słusznościowe (*equitable*), co oznacza, że ich zasądzenie jest uzależnione od uznania sędziowskiego. Nawet zatem jeśli spełnią się przesłanki określone w danym przepisie, sąd jest władny oddalić roszczenie ze względu na szczególne okoliczności (s. 258–260).

Najważniejszym ze środków ochrony prawnej jest *rescission* (sekcja 54). Obejmuje odstąpienie od umowy i doprowadzenie stron do stanu poprzedniego (*avoidance of transaction plus mutual restoration*). Przywrócenie

⁵⁸ D. R e n d l e m a n, D. L a y c o c k, [przyp. 31], s. 17, 19. Przedmiotem roszczenia są nawet te korzyści, których powód nie miałby możliwości uzyskać.

⁵⁹ Topic 2. „Restitution via Rights in Identifiable Property”: 54. „Rescission and Restitution” (s. 260–293), 55. „Constructive Trust” (s. 294–329), 56. „Equitable Lien” (s. 329–350), 57. „Subrogation as a Remedy” (s. 350–377), 58. „Following Property into Its Product and Against Transferees” (s. 377–406), 59. „Tracing into or Through a Commingled Fund” (s. 406–437), 60. „Priority” (s. 437–466), 61. „Profitable Recovery Resticted” (s. 466–475).

status quo ante może obejmować — poza zwrotem przedmiotu świadczenia — również wyrównanie wydatków, które powód poniósł w związku z zawarciem umowy (*incidental/reliance damages*). Do *rescission* dochodzi w wypadkach nieważności lub unieważnialności przesunięcia majątkowego, najczęściej zachodzącego na podstawie umowy. Rzeczowy charakter *rescission* ma ten skutek, że powód uzyskuje pierwszeństwo do rzeczy względem innych wierzycieli pozwanego. Z tej przyczyny, zasądzając *rescission*, sąd powinien brać pod uwagę interesy osób trzecich. Wymagana jest wzajemna restytucja świadczenia otrzymanego od pozwanego, co następuje w naturze lub w pieniądzu (*in specie, in value*). Przesłankami negatywnymi *rescission* są wspomniane prawa osób trzecich i upływ czasu od spełnienia świadczenia⁶⁰, a także okoliczności wskazane w innych przepisach Restatement, na przykład w sekcji 37 (s. 261–285).

Sekcja 55 odnosi się do wypracowanej przez *equity law* konstrukcji dorozumianego powiernictwa (*constructive trust*). Inaczej niż materialnoprawne powiernictwo (*trust*), omawiana instytucja ma charakter procesowy. *Constructive trust* to roszczenie, którego celem jest spowodowanie wydania rzeczy przez pozwanego. Omawianą konstrukcją można posłużyć się w razie uzyskania przez pozwanego rzeczy oznaczonej co do tożsamości w taki sposób, że wzbogaca się on kosztem powoda lub w inny sposób narusza jego prawa. Z przedmiotowym roszczeniem można wystąpić przeciwko właścicielowi rzeczy (*holder of legal title*). Mocą konstytutywnego orzeczenia sądowego tworzy się *constructive trust* ze skutkiem wstecznym od momentu dojścia do skutku przesunięcia majątkowego. *Constructive trust* ma szczególne znaczenie w razie niewypłacalności pozwanego, umożliwia bowiem zaspokojenie powoda z konkretnej rzeczy, z wyprzedzeniem wierzycieli masy upadłości (s. 294–303)⁶¹.

Podczas gdy *constructive trust* sprowadza się do wydania rzeczy, *equitable lien* (sekcja 56) to obowiązek zapłaty oznaczonej kwoty zabezpieczony rzeczą (s. 311). Dlatego też do *equitable lien* sięga się w razie poniesienia przez powoda nakładów na rzecz pozwanego, jak również w razie posłużenia się rzeczą lub usługami powoda w celu ochrony lub wzbogacenia majątku pozwanego. Na powodzie spoczywa ciężar wykazania związku między transakcją mającą stanowić źródło bezpodstawnego wzbogacenia a rzeczą mającą stanowić zabezpieczenie. Niekiedy sądy orzekają o powstaniu *equitable lien*, chociaż powód domagał się ustanowienia *constructive trust*.

⁶⁰ Wskazuje się, że nie można odwoływać się do *rescission* spekulacyjnie, tzn. oczekiwać, co się bardziej powodowi opłaca — żądanie wykonania, odszkodowania czy też odstąpienie.

⁶¹ G. D a n n e m a n n, [przyp. 34], s. 1004.

W ten sposób dochodzi do złagodzenia odpowiedzialności pozwanego. Łatwiej przy tym spełnić warunki określone w sekcji 56 niż w 55 (s. 329–343).

Sekcja 57 dotyczy wstąpienia w miejsce wierzyciela (*subrogation*). Znajduje swoje zastosowanie w razie zapłaty długów pozwanego z majątku powoda w taki sposób, że pozwany wzbogaca się kosztem powoda. Na gruncie Restatement pojęcie *subrogation* funkcjonuje w dwóch znaczeniach — to podstawa odpowiedzialności określonej w sekcji 24 (zazwyczaj skutkować będzie zapłatą) oraz środek procesowy określony w sekcji 57. Oba znaczenia nie są tożsame, a jedynie zachodzą na siebie. Subrogacja (sekcja 57) ma istotne znaczenie w razie niewypłacalności pozwanego. Jeśli zaspokojonemu wierzycielowi przysługiwało zabezpieczenie rzeczowe lub pierwszeństwo przed innymi, powód na podstawie sekcji 57 będzie mógł wstąpić w jego prawa (s. 350–358).

Przedmiotem sekcji 58–59 jest *tracing*, specyficzna technika umożliwiająca zidentyfikowanie („wyśledzenie”) rzeczy powoda w majątku pozwanego. Jeśli powodowi przysługuje roszczenie restytucyjne o charakterze rzeczowym, to może on żądać zaspokojenia nawet wtedy, gdy rzecz trafi do majątku osoby trzeciej. Przedmiotem żądania jest konkretna rzecz lub jej surogat (*traceable product of original asset*). *Tracing* nie stanowi podstawy odpowiedzialności restytucyjnej, ale środek ochrony prawnej — *remedy*. To technika umożliwiająca szersze i skuteczniejsze stosowanie *constructive trust* i *equitable lien*. Z *tracing* można skorzystać w sytuacji, gdy pozwany sprzedał rzecz będącą przedmiotem nienależnego świadczenia, a następnie za uzyskane pieniądze zakupił inną. Granicą roszczeń powoda jest odpłatne nabycie w dobrej wierze (*bona fide purchase*). Ograniczeniem *tracing* są także trudności dowodowe. Konieczne jest bowiem wykazanie związku między oryginalnym przedmiotem świadczenia a składnikiem majątkowym, z którego aktualnie ma dojść do zaspokojenia. W zależności od tego, czy w danym procesie dochodzi do rywalizacji między powodem a pozwanym (na przykład będącym jednocześnie sprawcą deliktu) czy też konkurentami powoda są *de facto* niewinni wierzyciele upadającego pozwanego, sądy różnicują stopień udowodnienia wymagany do zasądzenia roszczeń (s. 377–396).

Szczególne regulacje (sekcja 59) dotyczą wypadków stosowania *tracing* w razie zmieszania rzeczy powoda z majątkiem pozwanego (*commingled fund*). Jeśli środki powoda trafią na rachunek bankowy pozwanego, ten pierwszy staje się na gruncie *equity law* właścicielem określonej części zgromadzonego w banku funduszu pozwanego. Jeśli pieniądze zostaną spożytkowane, to wypłaty korzystne przypisywane są powodowi (na przykład

zakup zyskowych akcji), zaś pozostałe — pozwanemu (hazard). Niekiedy stosuje się kombinację obu wariantów, skutkiem czego powodowi przysługuje prawo do najniższego stanu rachunku z okresu od transferu do daty egzekucji (*lowest intermediate balance*). Jeśli powodów korzystających z *tracing* jest kilku, a środków brakuje na zaspokojenie wszystkich, podziału dokonuje się z zachowaniem zasady proporcjonalności⁶².

Sekcja 60 (*priority rule*) stanowi zasadę ogólną roszczeń restytucyjnych o charakterze rzeczowym. Uprawnionemu przysługuje pierwszeństwo przed innymi wierzycielami (*general creditors*). W razie upadłości pozwanego powoda traktuje się tak jak właściciela określonych składników majątkowych (s. 437–453). Kolejny przepis (sekcja 61) ogranicza zakres odpowiedzialności restytucyjnej. Roszczenie może przewyższać zubożenie powoda, ale pod warunkiem, że nie narusza to praw osób trzecich (przykładowo — wierzycieli upadłego pozwanego). Zasada wyrażona w sekcji 61 samodzielnie wyłącza stosowanie postanowień Restatement, które dopuszczają na przykład żądanie wydania zysku (s. 466–467).

8. ZBIEG ROSZCZEŃ

W polskiej nauce wskazuje się na wątpliwości co do charakteru roszczenia o wydanie bezpodstawnego wzbogacenia. Kontrowersje dotyczą odpowiedzi na pytanie, czy jest ono względem innych — zwłaszcza deliktowych i kontraktowych — samoistne czy też subsydiarne⁶³.

Zdaniem twórców zbioru, chociaż często sądy opowiadają się za subsydiarnym charakterem roszczeń restytucyjnych, należy przyjąć ich samoistość (t. I, s. 24, 34). Tę zasadę przyjęto w sekcji 4.2 zamykającej część I. Wiele przepisów wyraźnie wskazuje na możliwość wystąpienia zbiegu roszczeń restytucyjnych z kontraktowymi i deliktowymi. Restatement nie odnosi

---

⁶² W poprzednim stanie prawnym stosowano tzw. *Clayton rule* sformułowaną w *Devaynes v. Noble* (1816) 35 E.R. 781 (*Restatement...*, t. II, s. 406–416). Zgodnie z nią kolejne wypłaty z rachunku przypisywano według kolejności wcześniejszych wpływów („first in, first out”). Miało to istotne znaczenie, jeśli wpłaty pochodziły z majątków różnych osób (np. ofiar oszustwa), zaś pozwany nie miał środków na pokrycie wszystkich roszczeń. Zaspokojenie poszczególnych powodów zależało od tego, czy przypisana — wedle zasady „first in, first out” — wypłata została przeznaczona na zyskową inwestycję czy też bezpowrotnie skonsumowana.

⁶³ *Kodeks cywilny...*, [przyp. 18], s. 1184; P. Mostowik, [przyp. 18], s. 253, wskazują na stanowisko doktryny co do samoistości roszczeń (tak np. P. Kisieżyk, [przyp. 19], s. 107) oraz na orzecznictwo Sądu Najwyższego, który coraz częściej skłania się ku subsydiarności.

się natomiast do zagadnienia dopuszczalności zbiegu roszczenia restytucyjnego i windykacyjnego. Należy przyjąć, że taki zbieg jest wykluczony.

Przykładowo, w związku z rozważaniami dotyczącymi sekcji 13 („Fraud and Misrepresentation”, s. 165–181) komentatorzy podnoszą, iż w razie podstępu, poza uprawnieniami określonymi w Restatement — zubożonemu przysługiwać mogą także roszczenia odszkodowawcze (*damages*) o charakterze kontraktowym lub deliktowym (s. 173–174)⁶⁴.

W rozdziale 4 „Restitution and Contract” trzy kolejne sekcje (37–39) dotyczą zbiegu roszczeń kontraktowych i restytucyjnych⁶⁵. Autorzy Restatement wskazują przy tej okazji na istotną rozbieżność terminologiczną względem amerykańskiego prawa umów. *Restitution*, o którym mowa w tym podrozdziale, nie jest bowiem oparte na zasadzie bezpodstawnego wzbogacenia (s. 606–607). Na gruncie pierwszego Restatement of Contracts (1932) przez pojęcie *restitution* rozumiano odstąpienie od umowy (*rescission*) lub odszkodowanie (*damages*) w wysokości równej spełnionemu świadczeniu. W języku potocznym traktowano *restitution* jako przywrócenie stron do *status quo* sprzed zawarcia umowy. Kolejne Restatement of Contracts (1981) wiązało kontraktowe *restitution* z przesłanką wystąpienia bezpodstawnego wzbogacenia (s. 606). Tymczasem właśnie odmienne zapatrywanie stanowi fundament, na którym oparto R3RUE: roszczenia wskazane w sekcjach 37–38 nie są uzależnione od wystąpienia przesłanki bezpodstawnego wzbogacenia. W razie istotnego naruszenia warunków umowy (*material breach of contract*) lub zapowiedzi jej niewykonania (*repudiation*), zubożony uprawniony jest do odstąpienia od umowy (*rescission*) i żądania zwrotu spełnionego świadczenia⁶⁶. Roszczenie restytucyjne jednak nie przysługuje, jeśli nie można przywrócić stron do stanu poprzedniego, jak również jeśli kontraktowe świadczenie wzbogaconego miało charakter pieniężny (s. 608–609). Niezależnie od roszczeń restytucyjnych, zubożony dysponuje możliwością wystąpienia na podstawie kontraktu z żądaniem zapłaty przysługującego mu odszkodowania (*damages*) lub wykonania zobowiązania w naturze (*special*

⁶⁴ Prawo materialne dotyczące podstępu (*misrepresentation*) zawarte jest w Restatements of Tort. Do tego zbioru należy zatem sięgnąć, by ustalić, czy *in casu* zachodzą faktycznie przesłanki podstępu. Poszczególne części trzeciej edycji Restatement of Tort pochodzą z lat 1998, 2000, 2011.

⁶⁵ Topic 2. „Alternative remedies for breach of an enforceable contract”: 37. „Rescission for Material Breach” (s. 612–625), 38. „Performance-Based Damages” (s. 625–646), 39. „Profit from Opportunistic Breach” (s. 646–670).

⁶⁶ W prawie umów zakres roszczenia restytucyjnego w takich wypadkach równy jest stracie powoda. Nie jest tożsamy zatem ze spełnionym przez niego świadczeniem. M. G e r g e n, [przyp. 6], s. 226–228.

performance) (s. 613–619). Jeśli zubożony nie odstąpi od umowy na podstawie sekcji 37, to może domagać się zapłaty odszkodowania „restytucyjnego” w myśl postanowień sekcji 38. Podstawą obliczania tego odszkodowania, określanego mianem *performance based damages*, jest koszt (*cost*) lub wartość (*value*) spełnionego świadczenia. Odnosi się ono do tzw. *reliance damages (cost)* i historycznej formuły *quantum meruit (value)*.

Zgodnie z Restatement of Contracts zubożonemu przysługuje odszkodowanie określane mianem *expectation damages*, które uwzględnia spodziewany zysk z transakcji. Tego składnika nie obejmuje *performance based damages*, które — to kolejna różnica — ograniczone są ceną kontraktową. Jeśli jednak powód realizowałby kontrakt ze stratą, to o jej kwotę obniża się wysokość odszkodowania (s. 608–609, 625–635).

Sekcja 39 odnosi się do celowego naruszenia umowy przez wzbogaconego. Jeśli ten ostatni kalkuluje, iż niewykonanie kontraktu jest bardziej opłacalne niż spełnienie ciążących nań obowiązków, ponieważ zubożonemu nie przysługuje odpowiednie roszczenie *ex contractu*, to Restatement przyznaje temu ostatniemu ochronę. Zakres żądań zubożonego odnosi się do korzyści, jakie wzbogacony osiągnął, naruszając umowę, a wobec tego może przekraczać stratę zubożonego (s. 646–658). Sekcję 39 można by prezentować jako wyjątek potwierdzający regułę, ponieważ roszczenie konstruowane na jej podstawie ma charakter subsydiarny (t. I, s. 24).

Rozdział 5 („Restitution for wrongs”) odnosi się do wypadków stosowania roszczeń restytucyjnych w razie popełnienia deliktu⁶⁷. Roszczenia określone w sekcjach 40–44 stanowią alternatywę dla środków deliktowych⁶⁸. W razie popełnienia czynów zabronionych określanym mianem *trespass* (ingerencja w sferę praw majątkowych) lub *conversion* (zabór rzeczy) przeciwko sprawcy można wystąpić z żądaniem restytucji (t. II, s. 4–18). Sekcja 40 odnosi się do naruszenia praw dotyczących rzeczy, sekcja 41 — przywłaszczenia środków finansowych, zaś sekcja 42 — własności intelektualnej

---

⁶⁷ Topic 1. „Benefits acquired by Tort or Other Breach Of Duty”: 40. „Trespass, Conversion, and Comparable Wrongs” (s. 4–18), 41. „Misappropriation of Financial Assets” (s. 18–29), 42. „Interference with Intellectual Property and Similar Rights” (s. 29–52), 43. „Fiduciary or Confidential Relation” (s. 52–76), 44. „Interference with Other Protected Interests” (s.76–89).

⁶⁸ W prawie angielskim posługiwanie się roszczeniem restytucyjnym w sytuacjach deliktowych określa się mianem *waiver of tort*. Szerzej na ten temat J. B e a t s o n, *The Nature of Waiver of Tort*, „University of West Ontario Law Review” 1978–1979, vol. 17, s. 1–34; S. H e d l e y, *The Myth of „Waiver of Tort”*, LQR 1984, vol. 100, s. 653–679; w języku polskim J. H a l b e r d a, *Mechanizm procesowy ‘waiver of tort’ w świetle przemian angielskiego ‘common law’*, „Zeszyty Prawnicze” 2011, z. 11.2, s. 153–170.

(s. 29). W związku z tym, że poszkodowany może domagać się wydania surrogatu zagarniętego mienia (*constructive trust, subrogation, equitable liens*), najczęściej przepisy sekcji 41 wykorzystywane są jako element rywalizacji między poszczególnymi wierzycielami masy upadłości pozwanego. Treść sekcji 42, dotyczącej zawłaszczenia szeroko rozumianej własności intelektualnej, stanowi dowód na to, że Amerykanie wciąż w ramach *law of restitution* nie przeprowadzają rozróżnienia między znaczeniami *restitution* jako typu roszczenia (*remedy*) oraz jako źródła zobowiązań prywatnoprawnych (*cause of action*) (s. 29 i n.). Roszczenia przewidziane w tym punkcie skierowane są na pozbawienie pozwanego korzyści, jakie odniósł wskutek naruszenia praw powoda (s. 39–40). Kolejny fragment — sekcja 43 — odnosi się do naruszenia obowiązków w stosunkach powierniczych (*fiduciary*) i tych opartych na zaufaniu (*confidential*) (s. 52). W przypadku sekcji 43 powód chroniony jest w szerszym zakresie niż na podstawie przepisu sekcji 40, ponieważ *consequential gains* przysługują mu również od pozwanego, któremu nie można przypisać winy (s. 52–64). Klauzulą domykającą system (*residual rule*) jest sekcja 44 dotycząca naruszenia innych interesów chronionych prawem. W razie wystąpienia wzbogacenia i bezprawności (*tortious*) działania pozwanego, o ile inne zasady się temu nie sprzeciwiają, powód dysponuje akcją restytucyjną (s. 76)⁶⁹.

9. PRZEDAWNNIENIE

Część IV Restatement, obejmująca rozdział 8, poświęcona jest zarzutom służącym do obrony pozwanego⁷⁰. Poszczególne zarzuty zostały przedstawione już wyżej, przy omawianiu przesłanek roszczeń. Ostatni z przepisów Restatement — sekcja 70 — ma za swój przedmiot problematykę przedawnienia. Co do zasady należy ona do ustawodawstwa stanowego (*statutes of limitation*)⁷¹. W niektórych stanach, na gruncie roszczeń pochodzących

⁶⁹ Recenzenci R3RUE (m.in. L. Smith, [przyt. 5], s. 633–637) wskazują, że źródłem roszczeń określonych w omawianych sekcjach (40–44) jest jednak delikt, a nie wystąpienie bezpodstawnego wzbogacenia.

⁷⁰ Part IV. „Defences to Restitution”, Chapter 8. „Defences to Restitution”: 62. „Recipient Not Unjustly Enriched” (s. 479–485), 63. „Equitable Disqualification (Unclean Hands)” (s. 485–501), 64. „Passing On; Rights of Third Persons” (s. 501–512), 65. „Change of Position” (s. 512–537), 66. „Bona Fide Purchaser” (s. 537–555), 67. „Bona Fide Payee” (s. 556–583), 68. „Value” (s. 583–598), 69. „Notice” (s. 599–617), 70. „Limitation of Actions; Laches” (s. 617–637).

⁷¹ Na ten temat w języku polskim J. Zralek, *Przedawnienie roszczeń w prawie państw systemu common law*, KPP, XII: 2003, z. 2, s. 319–334.

z *equity*, w grę wchodzi także *doctrine of laches* wykluczająca możliwość dochodzenia praw przed sądem, jeśli powód dopuścił się zwłoki w realizacji swych uprawnień. Stanowe *statutes of limitation* zazwyczaj nie przewidują szczególnych terminów przedawnienia dla bezpodstawnego wzbogacenia. Przez analogię stosuje się wobec tego odpowiednie przepisy o roszczeniach kontraktowych lub rzeczowych (s. 617–630).

10. WNIOSKI

Lektura kolejnych sekcji Restatement pozwala stwierdzić, że amerykańskie prawo bezpodstawnego wzbogacenia obejmuje swą regulacją znacznie szerszy zakres sytuacji prawnych, niż ma to miejsce w tradycji *civil law*. Mówiąc o bezpodstawnym wzbogaceniu na gruncie prawa francuskiego, niemieckiego lub polskiego, mamy na myśli konkretną, wąsko ujmowaną instytucję prawną. W Ameryce przez to pojęcie rozumie się szereg różnorodnych konstrukcji, których przynależność do tego działu prawa wydaje się konsekwencją braku możliwości przypisania ich do jednej z uznanych dziedzin prawa prywatnego — kontraktów (*contract law*), deliktów (*tort law*) czy własności (*property law*). Tak szeroko rozumiany dział bezpodstawnego wzbogacenia równie dobrze mógłby funkcjonować pod nazwą „inne”.

Próba usytuowania niejednorodnych konstrukcji prawnych w jednym dziale i ambicja opracowania wspólnych zasad ogólnych prowadzą na gruncie amerykańskiego *law of restitution* do niemożliwych do przewyciężenia sprzeczności. Trudno o spójność i rozstrzygnięcie podstawowych problemów. Tym zapewne można tłumaczyć istniejące od lat spory dotyczące funkcjonowania poszczególnych instytucji, a przede wszystkim kontrowersje co do znaczenia „zasady bezpodstawnego wzbogacenia” — czy jest to ogólna maksyma wyznaczająca kierunki interpretacji (na wzór *pacta sunt servanda* w prawie umów), czy też konkretna reguła rozstrzygania sporów. Zauważmy, że w Restatement znajdziemy zarówno regulacje przypominające rozwiązania kontynentalnego bezpodstawnego wzbogacenia, jak i roszczenia restytucyjne, w przypadku których bezpodstawne wzbogacenie nie stanowi uzasadnienia (sekcje 37–38).

Konsekwencją takiego stanu rzeczy są trudności w jednoznacznym ustaleniu kręgu przesłanek zastosowania bezpodstawnego wzbogacenia — jedno roszczenia stosowane są w razie wystąpienia wzbogacenia, zaś wykazywanie zubożenia jest zbędne; inne z kolei, roszczenia regulowane przez R3RUE, nie wymagają nawet udowodnienia wzbogacenia.

Paradoksalnie, konsekwencją istniejących sporów jest stopniowy spadek zainteresowania tym działem prawa w amerykańskiej nauce⁷². Przyjęcie nowego Restatement the Third of Restitution and Unjust Enrichment być może doprowadzi do odrodzenia studiów nad zagadnieniami bezpodstawnego wzbogacenia.

---

⁷² A. Burrows, [przyp. 22], s. 790; J. Langbein, *The Later History of Restitution*, w: *Restitution...*, [przyp. 51], s. 61; L. Smith, [przyp. 5], s. 630.